

PODSTAWY DATOWANIA GRODÓW KULTURY ŁUŻYCKIEJ NA ZIEMIACH POLSKICH

BASICS OF DATING LUSATIAN CULTURE DEFENSIVE SETTLEMENTS IN THE POLISH LANDS

Agnieszka Góralczyk

Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa
<https://orcid.org/0000-0002-6900-1488>
e-mail: agnieszka785@gmail.com

ABSTRACT: The article contains a detailed analysis of 116 verified Lusatian culture stronghold sites from Polish lands, more or less archaeologically surveyed and with published research results. 64 of these have been identified as the remains of defensive settlements, and on 52 sites traces of later early medieval fortified settlement have also been discovered. These were investigated by surface, probing and excavation (in the case of 8 fortified settlements, the method of archaeological investigation used was not specified). The chronology of most of the sites has not been determined using all known dating methods, but mostly on the basis of pottery analysis. The article discusses the state of research from the 2nd half of the 19th century to the present day.

KEYWORDS: Lusatian culture settlements, Lusatian culture defensive settlements, large Lusatian culture settlements, Lusatian culture, Biskupin, Sobiejuchy, Słupca, Bronze Age, Iron Age, Hittite period, Late Bronze Age, basics of dating

PROBLEMATYKA BADAŃ NAD GRODAMI KULTURY ŁUŻYCKIEJ

Na obszarze Polski znajduje się 116 grodów kultury łużyckiej, które zostały zwerfikowane i w mniejszym lub większym stopniu przebadane archeologicznie, a wyniki tych badań opublikowano – por. ryc. 1 oraz tab. 1.

Ryc. 1. Mapa grodów kultury łużyckiej z obszaru Polski

Fig. 1. Map of Lusatian culture defensive settlements from the area of Poland

Tab. 1. Grody kultury łużyckiej z obszaru ziem polskich

Tbl. 1. Lusatian culture defensive settlements on polish lands

L.p.	Miejscowość, powiat, województwo	Literatura
1.	Bieganin st. 1, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie	Janiak, 2003; Kurnatowska, Łosińska, 1985; Pudełko, Splitt, Ziąbka, 1990; Splitt, 1986
2.	Bieńki-Karkuty, pow. ciechanowski, woj. mazowieckie	Gajewski, Górski, Paderewska, Pyrgała, Szymański, 1970; Pyrgała, Szymański, Gajewski, Okulicz, 1976
3.	Biskupice st. 2, pow. wielicki, woj. małopolskie	Gedl, 1968a, 1968b; Marszałek, 1993; Niesiołowska-Wędzka, 1974
4.	Biskupin st. 4, st. 5 (wał poprzeczny zamykający półwysep), pow. zniński, woj. kujawsko-pomorskie	Balcer, 1961, 1963; Balcer, Dąbrowski, 1962; Gadomska-Czekalska, 1950; Dulicz, 2001; Kurnatowska, Łosińska, 1981

5.	Boguszewo st. 1, pow. gruzdzicki, woj. kujawsko-pomorskie	Kucharski, 1997
6.	Cedynia st. 1, pow. gryfiński, woj. zachodniopomorskie	Łosiński, 1992; Niesiołowska-Wędzka, 1974
7.	Cerkiewnik st. 5, pow. olsztyński, woj. warmińsko-mazurskie	Hoffmann, 1992, 1993
8.	Charłupia Mała, pow. sieradzki, woj. łódzkie	Janiak, 2003
9.	Chorzele, pow. przasnyski, woj. mazowieckie	Kempisty, 1962
10.	Gałęzinowo st. 3, pow. słupski, woj. pomorskie	Olczak, 1984; Olczak, Siuchniński, 1972
11.	Głogówek, pow. prudnicki, woj. opolskie	Macewicz, 1977
12.	Grodno st. 6, pow. toruński, woj. kujawsko-pomorskie	Gackowski, 2003, 2009a, 2009b; Gackowski, Szuta, 2009
13.	Grodziec wzgórze „Dorotka”, pow. będziński, woj. śląskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974
14.	Grzybiany st. 1, pow. legnicki, woj. dolnośląskie	Bukowski, Gromnicki, 1971; Niesiołowska-Wędzka, 1974
15.	Gzin st. 1, pow. bydgoski, woj. kujawsko-pomorskie	Chudziakowa, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974a, 1974b, 1976, 1977, 1978a, 1978b, 1992; Chudziakowa, Romanowska, 1975; Chudziakowa, 1976, 1977; Niesiołowska-Wędzka, 1974
16.	Izdebno st. 5, pow. zniński, woj. kujawsko-pomorskie	Kowalenko, 1938; Kurnatowska, Łosińska, 1981; Malinowski, 1954; Niesiołowska-Wędzka, 1974; Rajewski, 1958; Romanowska-Grabowska, 1977, 1979, 1980
17.	Jaworzno st. 1 miasto pow., pow. jaworzneński, woj. śląskie	Gedl, 1969a, 1969b; Niesiołowska-Wędzka, 1974
18.	Kamieniec (Finckenstein), pow. iławski, woj. warmińsko-mazurskie	Jagodziński, 1998; Niesiołowska-Wędzka, 1974
19.	Kamieniec, pow. bydgoski, kujawsko-pomorskie	Chudziakowa, 1974b; Niesiołowska-Wędzka, 1974; Zielonka, 1955
20.	Karniewo, pow. makowski, woj. mazowieckie	Gajewski, Górski, Paderewska, Pyrgała, Szymański, 1970; Górski, Paderewska, Pyrgała, Szymański, Gajewski, Okulicz, 1976
21.	Kopaliny Pogwizdowskie, pow. bocheński, woj. małopolskie	Jodłowski, 1972; Marszałek, 1993; Niesiołowska-Wędzka, 1974
22.	Koziegłowy st. 1, pow. koniński, woj. wielkopolskie	Hensel, 1959; Kurnatowska, Łosińska, 1981; Malinowski, 1954; Niesiołowska-Wędzka, 1974

23.	Kunice st. 1, pow. legnicki, woj. dolnośląskie	Kłosińska, Mierzwiński, 1989; Mierzwiński, 1986, 1987; Mierzwiński, Kłosińska, 1989; Niesiołowska-Wędzka, 1974
24.	Kurów, pow. nowosądecki, woj. małopolskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974; Żaki, 1964, 1966
25.	Kurów st. 1, pow. wieluński, woj. łódzkie	Janiak, 2003, 2005, 2009a, 2009b, 2009c
26.	Lubin st. 8, pow. kamieński, woj. zachodniopomorskie	Hamling, 1964, 1981; Niesiołowska-Wędzka, 1974
27.	Łagów, pow. świebodziński, woj. lubuskie	Malinowski, 1954
28.	Łubowice st. 1–4, pow. raciborski, woj. śląskie	Chochorowski, 1971, 1973, 1975, 1976a, 1976b, 1977; Chochorowski, Maj, 1974; Gedl, 1957; Niesiołowska-Wędzka, 1974
29.	Maszkowice „Zamczysko”, „Góra Zyndrama”, pow. nowosądecki, woj. małopolskie	Cabalska, 1968a, 1968b, 1969, 1972; Marszałek, 1993; Niesiołowska-Wędzka, 1974
30.	Męcina „Zamczysko”, pow. limanowski, woj. małopolskie	Marszałek, 1993
31.	Mokre, pow. grudziądzki, woj. kujawsko-pomorskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974; Wolska-Andersz, 1962
32.	Moszowice st. 1, pow. głogowski, woj. dolnośląskie	Kaczkowski 1970, 1971; Kołodziejki, 1969, 1972; Lodowski, 1992; Niesiołowska-Wędzka, 1974
33.	Nowa Cerekwia, pow. głubczycki, woj. opolskie	Gediga, 1983; Kosińska, 1987, 1988; Kunawicz, 1979
34.	Olsztyn-Hermanowo, pow. olsztyński, woj. warmińsko-mazurskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974
35.	Ošno Lubuskie, pow. ślubicki, woj. lubuskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974
36.	Piekary st. 4, pow. krakowski, woj. małopolskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974
37.	Pławniowice st. 6, pow. gliwicki, woj. śląskie	Wojciechowska, 1969
38.	Pomorsko, pow. zielonogórski, woj. lubuskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974; Lewczuk, 1993
39.	Pomorzowice st. 2, pow. głubczycki, woj. opolskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974
40.	Poznachowice Górne st. 2 „Klasztorzysko”, pow. myślenicki, woj. małopolskie	Leńczyk, 1957; Żaki, 1957
41.	Pudliszki st. 5, pow. gostyński, woj. wielkopolskie	Gediga, 1983; Kurnatowska, Łosińska, 1981; Lasak, 1995; Malinowski, 1954

42.	Roztoka „Na skale”, pow. tarnowski, woj. małopolskie	Marszałek, 1993; Niesiołowska-Wędzka, 1974
43.	Rychłowice st. 1, pow. wieluński, woj. łódzkie	Janiak, 2003
44.	Słupca st. 1, pow. słupecki, woj. wielkopolskie	Durczewski, 1955; Grzywaczyk, 1955; Kurnatowska, Łosińska, 1981; Malinowski, 1954, 1957, 1957–1958; Niesiołowska-Wędzka, 1974
45.	Sobiejuchy st. 1, pow. żniński, woj. kujawsko-pomorskie	Białęcka, Jasiewicz, 1959; Bukowski, 1959–1960a, 1960, 1961, 1962, 1963; Rajewski, 1957a, 1957b, 1958, 1959a, 1959b; Kurnatowska, Łosińska, 1981; Niesiołowska-Wędzka, 1974; Ostoja-Zagórski, 1993; Ostoja-Zagórski, Warzyński, 1982
46.	Starosiedle, pow. krośnieński, woj. lubuskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974
47.	Strobin st. 2, pow. wieluński, woj. łódzkie	Abramek, 1972; Janiak, 2003; Kaszewski, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1985, 1987
48.	Szczawno-Topiel st. 1, pow. sieradzki, woj. łódzkie	Janiak, 2003; Kufel-Dzierzgoska, 1978
49.	Śląskowo, pow. rawicki, woj. wielkopolskie	Kowalenko, 1938; Malinowski, 1954
50.	Świętne st. 1, pow. koniński, woj. wielkopolskie	Hensel, Hilczer-Kurnatowska, 1987; Kamińska, 1953; Kurnatowska, Łosińska, 1981; Śmigieński, 1974
51.	Tarnowa st. 1, pow. wrzesiński, woj. wielkopolskie	Kurnatowska, Łosińska, 1981; Śmigieński, 1977; Malinowski, 1954; Niesiołowska-Wędzka, 1974
52.	Temeszów, pow. brzozowski, woj. podkarpackie	Marszałek, 1993; Żaki, 1959
53.	Tyniec st. 1 „Grodzisko”, pow. krakowski, woj. małopolskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974
54.	Tyniec st. 2 „Wzgórze klasztorne”, pow. krakowski, woj. małopolskie	Marszałek, 1993; Niesiołowska-Wędzka, 1974
55.	Wicina st. 1, pow. żarski, woj. lubuskie	Jaszewska, Kałagate, 2013; Kołodziejcki, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1979, 1985, 1993, 1994, 1997a, 1997b, 1998a, 1998b, 2005, 2009; Lewczuk, 1993, 1994; Kołodziejcki, Marcinak, 1969; Niesiołowska-Wędzka, 1974; Woźniak, 1968
56.	Wieruszów-Podzamcze st. 1, pow. wieruszowski, woj. łódzkie	Jadczyk, 1975, 1977, 1978; Janiak, 2003; Kaszewski, 1973; Niesiołowska-Wędzka, 1974; Wiklak, 1966/1967
57.	Wilczyn, pow. koniński, woj. wielkopolskie	Malinowski, 1954
58.	Witów st. 1, pow. proszowicki, woj. małopolskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974

59.	Wodzisko, pow. wrzesiński, woj. wielkopolskie	Kowalenko, 1938; Malinowski, 1954
60.	Wrocław-Osobowice „Szańce Szwedzkie”, pow. wrocławski, woj. dolnośląskie	Gediga, 1961, 1962, 1963a, 1963b, 1964a, 1964b, 1965, 1966a, 1966b, 1969, 1970; M. i T. Kaletynowie, Lodowski, 1968; Niesiołowska-Wędzka, 1974
61.	Wrocław-Osobowice „Wzgórze Kapliczne”, pow. wrocławski, woj. dolnośląskie	Gediga, 1970; Niesiołowska-Wędzka, 1974
62.	Zabrzeż, pow. nowosądecki, woj. małopolskie	Kozieł, 1958/1959

Na 62 stanowiskach zidentyfikowano jedynie pozostałości osad obronnych kultury łużyckiej, a na 54 także ślady późniejszego osadnictwa grodowego z wczesnego średniowiecza – por. tab. 2.

Tab. 2. Grody kultury łużyckiej z obszaru ziem polskich w miejscach, w których później funkcjonowały grody wczesnośredniowieczne

Tbl. 2. Lusatian defensive settlements on polish lands, where later, early medieval strongholds operated

L.p.	Miejscowość, powiat, województwo	Literatura
1.	Baldran st. 1, pow. kwidzyński, woj. pomorskie	Haftka, 1970, 1971, 1972; Jagodziński, 1998; Niesiołowska-Wędzka, 1974
2.	Biecz, pow. gorlicki, woj. małopolskie	Marszałek, 1993; Poleski, 2004
3.	Bnin st. 2, pow. poznański, woj. wielkopolskie	Fogel, 1993; Fogel, Marcinkówna, Żak, 1968; Hensel, 1950; Kirschke, Prinke, 1995; Kowalenko, 1938; Malinowski, 1954; Niesiołowska-Wędzka, 1974
4.	Charzykowe st. 1–2 „Góra Zamkowa”, pow. chojnicki, woj. pomorskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974; Wilke, 1968a, 1968b
5.	Chełmiec „Chełmowa Góra” st. 1, pow. nowosądecki, woj. małopolskie	Marszałek, 1993; Poleski, 2004
6.	Chełmża, pow. toruński, woj. kujawsko-pomorskie	Poliński, 1997, 2002
7.	Grąbczyn st. 1, pow. szczeciński, zachodniopomorskie	Lachowicz, Olczak, Siuchniński, 1977; Olczak, Siuchniński, 1969; Stafiński, 1960
8.	Grodzisko, pow. pleszewski, woj. wielkopolskie	Janiak, 2003; Malinowski, 1954; Kurnatowska, Łosińska, 1981; Szczurek, Różański, 2013
9.	Grodziszczce, pow. świdnicki, woj. wielkopolskie	Jaworski, 2005; Pankiewicz, 2005

10.	Jankowo st. 1, pow. inowrocławski, woj. kujawsko-pomorskie	Malinowski, 1954; Niesiołowska-Wędzka, 1974
11.	Jelenia Góra st. 1, pow. jeleniogórski, woj. dolnośląskie	Jaworski, 2005; M. i T. Kaletynowie, Lodowski, 1968
12.	Kamieniec st. 2, pow. tarnogórski, woj. śląskie	Abłamowicz, 1990, 1991; Poleski, 2004
13.	Kędzie, pow. trzebnicki, woj. dolnośląskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974
14.	Kołuda Wielka, pow. inowrocławski, woj. kujawsko-pomorskie	Malinowski, 1954; Niesiołowska-Wędzka, 1974
15.	Komorowo, pow. szamotulski, woj. wielkopolskie	M. Malinowska, T. Malinowski, 1971; T. Malinowski, 1971, 1972a, 1972b, 1973, 1954; Niesiołowska-Wędzka, 1974
16.	Kretowice, pow. wołowski, woj. dolnośląskie	Kaletyn 1968; M. i T. Kaletynowie, Lodowski, 1968
17.	Lembarg st. 1, pow. brodnicki, kujawsko-pomorskie	Chudziak, 1992; Chudziakowa, 1974b; Grążawski, Olczak, 1988
18.	Marcinkowice st. 1 „Grodzisko”, pow. nowosądecki, woj. małopolskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974; Poleski, 2004
19.	Mierzyce st. 1, pow. jaworski, woj. dolnośląskie	Jaworski, 2005; Niesiołowska-Wędzka, 1974
20.	Milicz, pow. milicki, woj. dolnośląskie	Gałuszka, Młynarska, 1957; M. i T. Kaletynowie, Lodowski, 1968;
21.	Mników st. 2 „Zamkowa Góra”, pow. krakowski, woj. małopolskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974; Poleski, 2004; Żaki, 1972a
22.	Moczydlnica Klasztorna st. 1, pow. wołowski, woj. dolnośląskie	Niesiołowska-Wędzka, 1974
23.	Myślibórz st. 1 „Winnica Tumska”, pow. myśliborski, woj. zachodniopomorskie	Bojanowski, 1978, 1979, 1980; Niesiołowska-Wędzka, 1974; Szafrąński, 1959, 1961
24.	Myślibórz st. 3, pow. jaworski, woj. dolnośląskie	Jarosz 1997; Jaworski, 2005
25.	Niemcza Śląska, pow. dzierzoniowski, woj. dolnośląskie	Jaworski, 2005; M. i T. Kaletynowie, Lodowski, 1968; Niesiołowska-Wędzka, 1974
26.	Objezierze st. 1, pow. obornicki, woj. wielkopolskie	Jasnosz, 1980; Kirschke, Prinke, 1995; Niesiołowska-Wędzka, 1974
27.	Ostrowite Trzemeszeńskie st. 1, pow. gnieźnieński, woj. wielkopolskie	Chudziak, 2005; Hensel, Hilczer-Kurnatowska, 1972; Kowalenko, 1938; Malinowski, 1954; Niesiołowska-Wędzka, 1974; Szafrąński, 1957b
28.	Pawłowice st. 1, pow. poznański, woj. wielkopolskie	Hensel, Hilczer-Kurnatowska, 1980; Kirschke, Prinke, 1995; Kowalenko, 1938; Malinowski, 1954

29.	Podzamcze (Unterberg) st. 12, pow. kwidzyński, woj. pomorskie	Haftka, 1969; Jagodziński, 1998
30.	Podzamcze, pow. zawierciański, woj. śląskie	Żaki, 1972b
31.	Polanowice st. 1 (Niemcza Łużycka), pow. krośnieński, woj. lubuskie	Lewczuk, 1993; Lodowski, 1969
32.	Powodowo, pow. wolsztyński, woj. wielkopolskie	Hensel, Hilczer-Kurnatowska, 1980; Kowalenko, 1938; Malinowski, 1954
33.	Poznachowice Górne st. 1 „Grodzisko”, pow. myślenicki, woj. małopolskie	Leńczyk, 1957; Żaki, 1957
34.	Przemęt st. 1, pow. wolsztyński, woj. wielkopolskie	Hensel, Hilczer-Kurnatowska, 1980; Kowalenko, 1938; Malinowski, 1954; Niesiołowska-Wędzka, 1974
35.	Pudliszki st. 1 (Karzec II), pow. gostyński, woj. wielkopolskie	Durczewski, 1974, 1977b; Hensel, Hilczer-Kurnatowska, 1980; Kowalenko, 1938; Malinowski, 1954; Niesiołowska-Wędzka, 1974
36.	Radzim st. 1, pow. obornicki, woj. wielkopolskie	Hensel, Hilczer-Kurnatowska, 1980; Jasnosz, 1982–1984; Kirschke, Prinke, 1995; Kowalenko, 1938; Malinowski, 1954
37.	Równo st. 4, pow. słupski, woj. pomorskie	Lachowicz, Olczak, Siuchniński, 1977; Olczak, Siuchniński, 1972
38.	Ruda Tarnowska, pow. garwoliński, woj. mazowieckie	Górska, Paderewska, Pyrgała, Szymański, Gajewski, Okulicz, 1976
39.	Rybojady st. 2, pow. międzyrzecki, woj. lubuskie	Hensel, Hilczer-Kurnatowska, 1980; Kołodziejski, 1969; Niesiołowska-Wędzka, 1974
40.	Siedlec, pow. krakowski, woj. małopolskie	Dąbrowska, 1973; Niesiołowska-Wędzka, 1974
41.	Smuszewo st. 1, 3, pow. wągrowiecki, woj. wielkopolskie	Durczewski, 1969, 1977a; Hensel, Hilczer-Kurnatowska, 1987; Malinowski, 1954, 1961; Niesiołowska-Wędzka, 1974
42.	Solniki st. 1, pow. nowosolski, woj. lubuskie	Kołodziejski, 1969; Niesiołowska-Wędzka, 1974
43.	Stare Drawsko st. 2, pow. drawski, woj. zachodniopomorskie	Janocha, 1964; Olczak, Siuchniński, 1969
44.	Stodólno st. 1, pow. mogilneński, woj. kujawsko-pomorskie	Hensel, Hilczer-Kurnatowska, 1987; Malinowski, 1954
45.	Strzegom-Bazaltowa Góra, pow. świdnicki, woj. dolnośląskie	Jaworski, 2005; M. i T. Kaletynowie, Lodowski, 1968; Niesiołowska-Wędzka, 1974
46.	Swobnica st. 1, pow. gryfiński, woj. zachodniopomorskie	Bukowski, 1959–1960b; Niesiołowska-Wędzka, 1974; Szafranski, 1957a, 1960

47.	Szczecin-Wzgórze Zamkowe, pow. szczeciński, woj. zachodniopomorskie	Cnotliwy, Leciejewicz, Łosiński, 1983; Niesiołowska-Wędzka, 1974
48.	Ślęza-szczyt st. 1–2, pow. wrocławski, woj. dolnośląskie	Domański, 2000, 2002; Jaworski, 2005; M. i T. Kaletynowie, Łodowski, 1968
49.	Topola Wielka st. 2, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie	Hensel, Hilczer-Kurnatowska, Łosińska, 1995; Krzyżańska, 1975; Malinowski, 1954; Niesiołowska-Wędzka, 1974
50.	Trzynik st. 1, pow. kołobrzeski, woj. zachodniopomorskie	Łosiński, Olczak, Siuchniński, 1971
51.	Wiewiórczyn st. 4, pow. żniński, woj. kujawsko-pomorskie	Hensel, Hilczer-Kurnatowska, Łosińska, 1995
52.	Witostowice st. 2, pow. ząbkowicki, woj. dolnośląskie	Jaworski, 2005; Kaletyn, 1968; Niesiołowska-Wędzka, 1974
53.	Zawada Lanckorońska „Zamczysko” st. 1, pow. tarnowski, woj. małopolskie	Dąbrowska, 1973; Jaworski, 2005; Niesiołowska-Wędzka, 1974; Poleski, 2004
54.	Żoruchowo st. 4, pow. słupski, woj. pomorskie	Lachowicz, Olczak, Siuchniński, 1977; Olczak, Siuchniński, 1972

Część grodów kultury łużyckiej odkryto przy okazji badań archeologicznych na stanowiskach wczesnośredniowiecznych. O ciągłości osadnictwa zdecydowało kilka czynników: walory obronne i strategiczne położenia, sąsiedztwo szlaków komunikacyjnych, możliwość eksploatacji złóż mineralnych, bursztynu czy solanek, hodowli bydła, warunki do wzmózonej produkcji rzemieślniczej lub też takie okoliczności polityczne, które sprzyjały funkcjonowaniu w tym miejscu grodu we wczesnym średniowieczu. Jeśli umocnienia obronne zachowały się w na tyle dobrym stanie, że można je było wykorzystać do budowy nowych, wbudowywano je w wały wznoszone dla nowego grodu. Świadczy to o pragmatycznym podejściu w wyborze miejsc do życia zarówno ludności kultury łużyckiej, jak i późniejszych plemion słowiańskich oraz o podobnych uwarunkowaniach polityczno-ekonomicznych wymuszających łączenie funkcji militarnej z samowystarczalnością gospodarczą lub włączeniem się w sieć handlową dzięki wytwórczości rzemieślniczej czy rolnictwu¹.

¹ Artykuł powstał na podstawie materiałów dotyczących wszystkich stanowisk grodów kultury łużyckiej z obszaru Polski zebranych przez jego autorkę A. Góralczyk podczas opracowywania katalogu 828 stanowisk grodów wczesnośredniowiecznych do jej pracy doktorskiej *Podstawy datowania grodów wczesnośredniowiecznych z terenu Polski*, obronionej u promotor prof. dr hab. H. Kóćki-Krenz (UAM) w IAiE PAN w Warszawie. Opracowała wówczas 116 kart katalogowych grodów kultury łużyckiej. Treść artykułu skonsultowała z dr. hab. R. Janiakiem (UŁ). W 2016 roku złożyła go w redakcji *Fontes Archaeologici Posnanienses*, gdzie został zgubiony, odnaleziony, ponownie zagubiony podczas pandemii koronawirusa, znaleziony i oddany do recenzji, aby w październiku 2022 roku autorka nie była w stanie uzyskać od Redaktor Naczelnej wydawnictw Muzeum Archeologicznego w Poznaniu konkretnych informacji pozwalających na jego opublikowanie. W związku z tym A. Góralczyk podziękowała listownie

Grody kultury łużyckiej najczęściej lokowano na wyspach i półwyspach na jeziorach, w pobliżu bagien, na wzniesieniach nad brzegami rzek lub na wzgórzach, co w okresie plemiennym i piastowskim średniowiecza także decydowało o funkcjach militarnych grodów. Dobrym przykładem powtórnego wykorzystania dogodnej lokacji jest Baldram (Baldrum) st. 1 (pow. kwidziński), ponieważ zbudowano go w miejscu, z którego można było swobodnie obserwować okolicę, szczególnie dolinę Wisły, i zapewnić grodowi obronę w przypadku ataku (tab. 2: 1), podobnie jak w Poznachowicach Górnych st. 1 „Grodzisko” (pow. myślenicki), skąd widać było całą okolicę od Tatr na południu do lewobrzeżnej Wisły na północy, szczególnie dolinę Stradomki koło Smykania, Szczyrzyca i Góry św. Jana (jedynie na krótkim odcinku po stronie południowej widnokraj przysłania wzniesienie Ciecienia) (tab. 2: 33).

Zdarzało się, że ludność łużycka musiała opuścić swoje siedziby, bo podniosły się wody jeziora. Jednak nie zawsze wiązało się to z trwałymi i nieodwracalnymi zmianami, co widać w przypadku Bnina st. 2 (inna nazwa: Kórnik st. 2) (pow. poznański). Zimny i wilgotny klimat subatlantycki panujący na obszarze, na którym znajdował się gród kultury łużyckiej, zmienił się i w V–X wieku n.e. doszło do ocieplenia. Przyczyniło się ono do obniżenia poziomu wód w jeziorach i powolnego wysychania bagien. Dzięki korzystnym zmianom klimatycznym i dogodnemu położeniu przy szlaku komunikacyjnym łączącym ówczesne ważne ośrodki polityczne Śrem i Poznań z Gieczem, Półwysep Szyi został ponownie zasiedlony (tab. 2: 3). Wczesnośredniowieczne umocnienia obronne grodu Grodziszcz (pow. świdnicki) wzniesiono w miejscu wału obronnego grodu wybudowanego przez ludność kultury łużyckiej. Ze stanowiska można obserwować odległe o 15 km pasmo góry Ślęży (w kierunku północno-wschodnim) i środkowe Sudety (w kierunku południowo-wschodnim). Położenie grodziska w Grodziszczu i znaleziona na nim ceramika wskazuje na przynależność grodu do plemienia Ślężan, które zajmowało terytorium między dorzeczem Widawy, Bystrzycy, Oławy a środkowym biegiem Nysy Kłodzkiej. Był to gród przygraniczny przy zachodnim krańcu ziem Ślężan i jeden z grodów zabezpieczających granicę polsko-czeską. Prawdopodobnie od X wieku wraz z innymi grodami bronił środkowy odcinek Sudetów i pobliską przesiekę. Przesieka otaczała prawie całe terytorium Ślężan i biegła od podnóża Gór Sowich, Bardzkich i Złotych w północno-wschodnim kierunku. Cały obszar porastała puszcza, nie funkcjonowały na nim osady otwarte, a jedynie grody, stróże i przesieki w pobliżu szlaków górskich i przełęczy, miejsc, przy których można było przejść przez Sudety – naturalną granicę między Śląskiem a Czechami (tab. 2: 9). Pozostałości podobnego do biskupińskiego osiedla obronnego kultury łużyckiej Jankowo st. 1 (pow. inowrocławski) na wyspie na Jeziorze Pakoskim (zwanym też Jankowskim) zachowały się świetnie dzięki torfiastemu podłożu. W jego

drogą internetową Pani redaktor Fontesu Marzenie Szmyt za poświęcony jej czas – całe 6 lat, wycofała artykuł z FAP i postanowiła wydać drukiem w innym czasopiśmie naukowym o szybszym tempie procesu wydawniczego – standardowym jak na XXI wiek.

okolicach znajdowały się solanki. Po pożarze grodu część mieszkańców opuściła wyspę, a część ludności założyła na ruinach osadę nieobronną. We wczesnych fazach okresu lateńskiego wyspa została zatopiona przez wody jeziora. Zasiedlono ją ponownie w okresie wczesnego średniowiecza. Odkryty odcinek wału wczesnośredniowiecznego wzniesionego w konstrukcji rusztowej przylegał do obwałowania kultury łużyckiej i był jego przedłużeniem w kierunku wschodnim. Przypuszcza się, że we wczesnym średniowieczu ponownie wykorzystano do celów osadniczych wał obronny dawnego dookólnego grodu kultury łużyckiej, odcinek wczesnośredniowiecznego obwałowania mógł stanowić dodatkowe zabezpieczenie i ochraniać grodzisko od strony wschodniej (tab. 2: 10). Prawdopodobnie gród kultury łużyckiej w Komorowie (pow. szamotulski) i położone w jego pobliżu cmentarzysko ciałopalne w Gorszewicach wchodziły w skład jednego kompleksu osadniczego, chociaż część grobów gorszewickich datuje się na okres przed wzniesieniem grodu. We wczesnej epoce żelaza pełnił on funkcję faktorii handlowej na bursztynowym szlaku prowadzącym z Sambii i Pomorza Wschodniego do ziem południowo-europejskich. Eksportowano surowiec bursztynowy, który obrabiano dopiero po przywiezieniu do miejsca przeznaczenia. Możliwe, że gród w Komorowie był położony przy odgałęzieniu łączącym szlak sambijski z jutlandzkim (tab. 2: 15). Ponieważ gród Myślibórz st. 1 „Winnica Tumska” (pow. myśliborski) znajdował się pośród podmokłych łąk, dostęp do niego suchą nogą był możliwy jedynie od północno-wschodniej strony. Był siedzibą bogatego rodu. Rozsypisko wału wykorzystano w okresie wczesnego średniowiecza (pozostałości nasypu-grobli, skarp) do budowy grodu pełniącego rolę strażnicy granicznej. Znajdował się wówczas w południowo-zachodniej części puszczańskich rubieży obszaru plemiennego Pyrzyczan, wymienionych przez Geografa Bawarskiego w IX wieku. Pyrzyczanie zamieszkiwali bezleśne dorzecze środkowej i górnej Płoni. W latach siedemdziesiątych X wieku Mieszko I podbił Pomorze Zachodnie, a podczas walk również i gród w Myśliborzu (tab. 2: 23). W miejscu grodu kultury łużyckiej Polanowice st. 1 (Niemcza Łużycka) (pow. krośnieński), który spłonął w pożarze, zbudowano wczesnośredniowieczny gród u wylotu szlaku komunikacyjnego przebiegającego po południowej stronie Spreewaldu, ze środkowych Niemiec do Wielkopolski i Śląska. Do X wieku były to tereny osadnicze plemienia Selpoli, ale opisywane grodzisko nie było jego centralnym ośrodkiem. Możliwe, że plemię to nie miało centralnego grodu. Po przyłączeniu ich ziem do państwa Piastów gród stał się punktem wypadowym w konfliktach polsko-niemieckich w X–XII wieku. Może został zbudowany po zdobyciu tego obszaru wraz z Ziemią Lubuską przez Piastów około 960 roku (pełniłby wówczas funkcję zapory przeciwko spodziewanej ekspansji niemieckiej) lub w latach siedemdziesiątych X wieku podczas walk polsko-niemieckich (tab. 2: 31). Gród kultury łużyckiej we Swobnicy st. 1 (pow. gryfiński) był pierwszym zweryfikowanym osiedlem tej kultury z zachowanymi wałami obronnymi na terenie Pomorza Zachodniego. Stanowił siedzibę bogatego rodu i został spalony podczas najazdu. Wcześniej w tym miejscu funkcjonowała osada otwarta, w pobliżu stanowiska istniało cmentarzysko, później zaś gród wczesnośredniowieczny. W odległości 6 km

od niego, w Baniach (pow. Gryfino), odkryto bogato wyposażony i bardzo starannie zbudowany grób (nazywany książęcym i datowany na IV okres epoki brązu) prawdopodobnie patriarchy rodu rządzącego grodem w Swobnicy. Znalezione w nim 56 brązowych przedmiotów. W jego sąsiedztwie zaczęto chować innych członków tego rodu. W jego okolicy znaleziono kilka brązowych skarbów, co wskazywałoby na bogacenie się i wzrastanie znaczenia opisywanego grodu dzięki hodowli bydła, ponieważ uprawa roli nie była wówczas bardzo wydajna. Wśród nich było 8 przedmiotów w Mielęcynie (pow. Myślibórz), 16 km od Swobnicy, 12 na ogół fragmentarycznie zachowanych przedmiotów w Leśnicy (pow. Gryfino), 16 km od Swobnicy, i sto kilkadziesiąt przedmiotów w Pyrzycach (pow. pyrzycki), 18 km od Swobnicy. W. Łęga uważał, że wczesnośredniowieczny gród w Swobnicy był związany z zespołem obronnym grupy szczecińskiej grodów ochraniających Pomorze od południa. Wczesnośredniowieczny gród w Swobnicy znajdował się w puszczańskej, przygranicznej strefie obszaru należącego do zachodniopomorskiego plemienia Pyrzyczan, graniczącego od południa z Lubuszanami i od północy z Wolinianami. Pyrzycanie zamieszkiwali bezleśne, gęściej zaludnione obszary rolnicze nad środkową i górną Płonią. Przypuszcza się, że grodzisko w Swobnicy zostało zniszczone w czasie walk Mieszka I o podbicie Pomorza Zachodniego. Trudno dokładnie stwierdzić, kiedy przestano użytkować je osadniczo. Przypuszczalnie nastąpiło to wraz z powstaniem osady w miejscu dzisiejszej wsi. W 1234 roku ziemczony szczeciński książę Barnim I nadał ją zakonowi Templariuszy, którzy wybudowali tu granitowy kościół w latach 1234–1250 (tab. 2: 46).

Spośród 116 stanowisk – 7 zostało przebadanych powierzchniowo (Chorzele, pow. przasnyski; Łągów, pow. świebodziński; Męcina „Zamczysko”, pow. limanowski; Pawłowice st. 1, pow. poznański; Stodólno st. 1, pow. mogilneński; Wiewiórczyn st. 4 (Izdebno st. V), pow. żniński; Śląskowo, pow. rawicki; Wodzisko, pow. wrzesiński), 14 – powierzchniowo i sondażowo (Izdebno st. 5, pow. żniński; Moczydlnica Klasztorna st. 1, pow. wołowski; Charzykowy st. 1–2 „Góra Zamkowa”, pow. Chojnice; Grąbczyn st. 1, pow. szczecinecki; Jelenia Góra st. 1, pow. jeleniogórski; Kołuda Wielka, pow. inowrocławski; Milicz, pow. milicki; Myślibórz st. 3, pow. jaworski; Pudliszki st. 1 (Karzec II), pow. gostyński; Równo st. 4, pow. słupski; Trzynie st. 1, pow. kołobrzeski; Żoruchowo st. 4, pow. słupski; Pomorsko, pow. zielonogórski; Świętne st. 1, pow. koniński), 19 – powierzchniowo i wykopaliskowo (Jaworzno st. 1 miasto pow., pow. jaworzneński; Koziegłowy st. 1, pow. koniński; Kunice st. 1, pow. legnicki; Piekary st. 4, pow. krakowski; Baldram (Baldram, Baldrum) st. 1, pow. kwidzyński; Bnin st. 2 (inna nazwa: Kórnik st. 2), pow. poznański; Grodzisko, pow. pleszewski; Grodziszczce, pow. świdnicki; Kędzie, pow. trzebnicki; Lembarg st. 1, pow. brodnicki; Myślibórz st. 1 „Winnica Tumska”, pow. myśliborski; Objezierze st. 1, pow. obornicki; Podzamcze (Unterberg) st. 12, pow. kwidzyński; Polanowice st. 1 (Niemcza Łużycka), pow. krośnieński; Radzim st. 1, pow. obornicki; Ślęza-szczyt st. 1–2, pow. wrocławski; Pudliszki st. 5, pow. gostyński; Rychłowice st. 1, pow. wieluński; Słupca st. 1, pow. słupecki; Sobiejuchy st. 1, pow. żniński; Temeszów, pow. brzozowski), 8 – sondażowo (Gałęzinowo st. 3,

pow. słupski; Mokre, pow. grudziądzki; Ośno Lubuskie, pow. ślubicki; Mników st. 2 „Zamkowa Góra”, pow. krakowski; Roztoka „Na skale”, pow. tarnowski; Siedlec, pow. krakowski), 18 – sondażowo i wykopaliskowo (Karniewo, pow. makowski; Lubin st. 8, pow. kamieński; Łubowice st. 1–4, pow. raciborski; Nowa Cerekwia, pow. głubczycki; Bieńki-Karkuty, pow. ciechanowski; Biskupice st. 2, pow. wielicki; Cerkiewnik st. 5, pow. olsztyński; Chełmiec „Chełmowa Góra” st. 1, pow. nowosądecki; Jankowo st. 1, pow. inowrocławski; Marcinkowice st. 1 „Grodzisko”, pow. nowosądecki; Rybojady st. 2, pow. międzyrzecki; Szczecin Wzgórze Zamkowe („Góra Zamkowa”), pow. szczeciński; Zawada Lanckorońska „Zamczysko” st. 1, pow. tarnowski; Tarnowa st. 1, pow. wrzesiński; Tyniec st. 1 „Grodzisko”, pow. krakowski; Wieruszów-Podzamcze st. 1, pow. wieruszowski; Wrocław-Osobowice „Wzgórze Kaplicze”, pow. wrocławski), 28 – wykopaliskowo (Biskupin st. 4, półwysep), st. 5 (wał poprzeczny zamykający półwysep), pow. żniński; Cedynia st. 1, pow. gryfiński; Charlupia Mała, pow. sieradzki; Głogówek, pow. prudnicki; Grzybiany st. 1, pow. legnicki; Kamieniec (Finckenstein), pow. łański; Kamieniec, pow. bydgoski; Kopaliny Pogwizdowskie, pow. bocheński; Kurów, pow. nowosądecki; Kurów st. 1, pow. wieluński; Maszkowice „Zamczysko” „Góra Zyndrama”, pow. nowosądecki; Moszowice st. 1, pow. głogowski; Olsztyn-Hermanowo, pow. olsztyński; Biecz, pow. gorlicki; Kamieniec st. 2, pow. tarnogórski; Komorowo, pow. szamotulski; Niemcza Śląska, pow. dzierzoniowski; Powodowo, pow. wolsztyński; Poznachowice Górne st. 1 „Grodzisko”, pow. myślenicki; Solniki st. 1, pow. nowosolski; Strzegom Bazaltowa Góra, pow. świdnicki; Poznachowice Górne st. 2 „Klasztorzysko”, pow. myślenicki; Starosiedle, pow. krośnieński; Strobin st. 2, pow. wieluński; Szczawno-Topiel st. 1, pow. sieradzki; Wicina st. 1, pow. żarski; Witów st. 1, pow. proszowicki; Wrocław-Osobowice „Szańce Szwedzkie”, pow. wrocławski), 14 – powierzchniowo, sondażowo i wykopaliskowo (Grodno st. 6, pow. toruński; Grodziec wzgórze „Dorotka”, dzielnica Będzina; Gzin st. 1, pow. bydgoski; Chełmża, pow. toruński; Kretowice, pow. wołowski; Mierczyce st. 1, pow. jaworski; Ostrowite Trzemeszeńskie st. 1, pow. gnieźnieński; Przemęt st. 1, pow. wolsztyński; Smuszewo st. 1, 3, pow. wągrowiecki; Stare Drawsko st. 2, pow. drawski; Swobnica st. 1, pow. gryfiński; Topola Wielka st. 2, pow. ostrowski; Witostowice st. 2, pow. ząbkowicki), a w przypadku 8 grodzisk nie podano zastosowanej metody badań archeologicznych (Pławniowice st. 6, Podzamcze, Pomorzowice st. 2, Tyniec st. 2 „Wzgórze Klasztorne”, Wilczyn, Zabrzeż).

Obecny stan badań nie jest wystarczający. Chronologia większości stanowisk nie została określona przy użyciu wszystkich znanych metod datowania, szczególnie metody dendrochronologicznej i radiowęglowej, obecnie najprecyzyjniejszych i najbardziej wiarygodnych. Nie zebrano również w jednej monografii wszystkich osiedli obronnych tej kultury z całego obszaru ziem polskich. Powstały jedynie prace naukowe dotyczące części z nich. Najlepiej opracowano Małopolskę i Śląsk. Tylko część z wymienionych obiektów objęto w całości regularnymi, wieloletnimi pracami wykopaliskowymi. Najczęściej ograniczano się do krótkotrwałych badań sondażowych, które obejmowały część majdanu i pozostałości wałów obronnych.

HISTORIA I STAN BADAŃ

Początki badań grodów kultury łużyckiej sięgają 2 połowy XIX wieku. Miały one wówczas amatorski charakter i najczęściej ograniczały się do inwentaryzacji znajdującego materiału archeologicznego oraz sporządzenia opisu zewnętrznego wyglądu osiedla obronnego. Prace archeologiczne w dzisiejszym rozumieniu rozpoczęto w okresie międzywojennym. Prym wiodli w tej dziedzinie archeolodzy niemieccy. Na ogół nie publikowano wyników badań w sposób wyczerpujący i koncentrowano się na opracowywaniu najciekawszych znalezisk. Polscy badacze zainteresowali się tematyką grodów kultury łużyckiej wraz z odkryciem w 1933 roku Biskupina st. 4, stanowiącego najbardziej znane osiedle obronne z obszaru ziem polskich (Niesiołowska-Wędzka, 1974, s. 23). W latach 1934–1939 były tam prowadzone prace wykopaliskowe przez J. Kostrzewskiego i Z. Rajewskiego, kontynuowane po zakończeniu II wojny światowej przez Z. Rajewskiego w latach 1946–1950, 1956–1960 i 1966–1967. Osada obronna w Biskupinie została częściowo zrekonstruowana i dzięki dobremu stanowi zachowania jej pozostałości oraz bardzo dużej ilości wytworów stanowi świadectwo kultury materialnej ludności kultury łużyckiej. Dysponujemy również planem grodu, czyli jego rekonstrukcją rysunkową. Poza Biskupinem przebadano mało innych stanowisk grodowych. Wpłynęły na to względy finansowe. Skoncentrowano się na badaniach powierzchniowych i sondażowych, rejestracji osiedli obronnych jako stanowiska archeologiczne oraz pobieżnym określeniu ich chronologii i cech morfologicznych. Panowało wtedy przekonanie, że grody kultury łużyckiej pojawiły się w swojej rozwiniętej formie pod koniec epoki brązu, a ich największa liczba powstała w okresie halsztackim (Niesiołowska-Wędzka, 1974, s. 23). Po II wojnie światowej i przy okazji badań wykopaliskowych prowadzonych w Biskupinie powróciło zainteresowanie tematyką opisywanych grodów. Wówczas, jak i obecnie najpoważniejszy problem stanowiło stopniowe niszczenie osiedli obronnych kultury łużyckiej na skutek czynników naturalnych, ale także w związku z parcelacją, intensyfikacją upraw polowych i leśnych, z melioracją oraz wykorzystywaniem pozostałości grodów jako materiałów budowlanych. Wraz z wprowadzeniem nowocześniejszych metod eksploracyjnych i wykorzystywaniem nauk pomocniczych zwiększono liczbę prowadzonych badań wykopaliskowych w porównaniu z okresem międzywojennym. Skoncentrowano się na dwóch problemach badawczych: weryfikacji znanych stanowisk grodowych oraz weryfikacji dotyczących ich poglądów naukowych. Opracowywano również część starych materiałów przechowywanych w magazynach i archiwach. Szczegółowo zajmowano się pojedynczymi stanowiskami, takimi jak Biskupin, Sobiejuchy, Słupca. Zaczęły powstawać monografie regionalne. Mankamentem wszystkich powojennych badań była ich niejednorodność: opieranie się na zróżnicowanej bazie materiałowej, stosowanie różnych metod badawczych i określanie innych celów badawczych. Odbiło się to na zróżnicowanej wartości uzyskanych wyników. Pozytywną stroną prowadzonych prac stało się podejmowanie wielu tematów powiązanych z grodami kultury łużyckiej występującymi w poszczególnych regionach, ich niejednorodnego rozwoju i zróżnicowania chronologicznego. Dzięki temu

rozszerzono ramy chronologiczne opisywanych stanowisk od III okresu epoki brązu do wczesnego okresu lateńskiego. Nie zweryfikowano jednak chronologii określonych regionów, a skupiono się raczej na datowaniu poszczególnych grodów. Nie powstała żadna monografia, w której zebrano by wszystkie osiedla obronne z obszaru ziem polskich (Niesiołowska-Wędzka, 1974, s. 13–14).

Od lat pięćdziesiątych do czasów współczesnych prowadzono prace powierzchniowe, sondażowe i wykopaliskowe na poszczególnych stanowiskach, ale kolejne lata nie przynosiły sukcesywnych planowych badań obejmujących regiony lub cały obszar Polski. W tym okresie jedynie raz zorganizowano większą akcję weryfikacji grodzisk kultury łużyckiej połączoną z wykopaliskami sondażowymi. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu wraz z konserwatorem zabytków archeologicznych w Poznaniu objęło badaniami stanowiska w Słupcy, Smuszewie i Komorowie (tab. 1: 44; tab. 2: 15, 41). W latach 1973–1977 wojewódzki konserwator zabytków archeologicznych w województwie poznańskim i Zakład Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu (D. Durczewski i W. Śmigieński) przebadali 9 grodów kultury łużyckiej: Cichowo, Dakowy Mokre, Grodzisko, Kolonia Tarnowa, Przemęt, Pudliszki, Raszewy, Śląskowo, Świętne oraz Ostrowite Trzemeszeńskie (badania z 1979 roku) (nie wszystkie stanowiska się zachowały, por tab. 1: 41, 49, 50; tab. 2: 3, 8, 27, 34).

Archeologami, którzy prowadzili badania na grodziskach kultury łużyckiej, byli: Z. Bukowski (m.in. Sobiejuchy), T. Malinowski (m.in. Komorowo), Z. Rajewski (m.in. Biskupin), D. Durczewski (m.in. Pudliszki), B. Gediga (m.in. Wrocław-Osobowice), M. Gedl (m.in. Biskupice), Z. Kaszewski (m.in. Strobin), J. Ostoja-Zagórski (m.in. Jankowo nad Jeziołem Pokoskim), K. Szamałek (m.in. Kruszwica), J. Chudziakowa (m.in. Gzin), A. Kołodziejski (m.in. Wicina) i J. Gackowski (m.in. Grodno). Najlepiej opracowanymi regionami są Małopolska i Śląsk. Monografią podsumowującą wyniki badań dotyczących grodów z obszaru ziem polskich stała się rozprawa *Początki i rozwój grodów kultury łużyckiej* A. Niesiołowskiej-Wędzkiej, wydana w 1974 roku. Objęła ona publikacje wydane do 1971 roku, ale pominęła grody ze środkowej części Polski. Wraz z *Procesami urbanizacyjnymi w kulturze łużyckiej w świetle oddziaływań kultur południowych* z 1989 roku stanowi najbardziej znaną publikację tej autorki. Kolejnymi pracami, w których zebrano wyniki badań dotyczących poszczególnych części Polski, były *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy* J. Chudziakowej z 1974 roku oraz *Grody kultury łużyckiej w międzyrzeczu górnej Warty i Prośny* R. Janiaka z 2003 roku. Interesującymi publikacjami dotyczącymi tej tematyki są również starsze artykuły: *Wczesnobrązowe osiedla obronne na ziemiach polskich* B. Gedigi z 1983 roku i *Grodziska kultury łużyckiej w Wielkopolsce* T. Malinowskiego z 1954 roku oraz nowsze publikacje: *Przemiany osadnicze społeczności kultury łużyckiej na Śląsku* A. Mierzwińskiego z 1994 roku i *Osadnictwo w Małopolsce od II okresu epoki brązu do początków okresu lateńskiego* J. Michalskiego z 1992 roku, a także: *Wicina. Badania archeologiczne w latach 2008–2012 oraz skarb przedmiotów pochodzących z Wiciny* pod redakcją A. Jaszewskiej i S. Kałagate z 2013 roku i *Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Grodzisku, gm. Pleszew, woj. wielkopolskie* pod redakcją G. Szczurka i A. Różańskiego z 2013 roku.

Z nowszych artykułów dotyczących grodów kultury łużyckiej warto wymienić również prace R. Janiaka: *Z badań nad późną epoką brązu i okresem halsztackim Polski środkowej. Kulturowe strategie wykorzystania walorów komunikacyjnych dorzecza Warty* z 2004 roku, *Fortyfikacje „wielkich grodów” kultury łużyckiej na obszarze Polski Środkowej i Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji tzw. wielkich grodów kultury łużyckiej w dorzeczu górnej Warty i Prosnę* z 2009 roku oraz *Konstrukcje obronne w grodach kultury łużyckiej* J. Puziuka z 2010 roku i *Grodziska ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce* W. Śmigiełskiego z 1993 roku – por. tab. 1 i 2.

PODSTAWY DATOWANIA

Osiedla obronne kultury łużyckiej cieszyły się mniejszym zainteresowaniem archeologów niż cmentarzyska. Dobrze by było zweryfikować istniejące stanowiska pod kątem ich chronologii z wykorzystaniem wszystkich dostępnych metod datowania, przynajmniej najważniejsze z nich oraz sprawdzić ich obecny stan zachowania. Ponieważ nawet najprecyzyjniejsze z obecnie stosowanych metod datowania: radiowęglowa i dendrochronologiczna wiążą się z ryzykiem błędów oraz mogą zgadzać się lub nie zgadzać z tradycyjnym określaniem chronologii na podstawie analizy ceramiki i wytworów, porównanie uzyskanych różnymi metodami wyników mogłoby przynieść ciekawe rezultaty i przyczynę do dyskusji czy weryfikacja datowań tych stanowisk na podstawie badania pozostałości drewna z umocnień obronnych i budynków mieszkalnych rzeczywiście pozwala określić dokładniejszą i wiarygodniejszą chronologię. Dotychczas najczęściej uzyskiwano ją dzięki analizie materiału ceramicznego, tak jak w przypadku stanowisk np. st. 2 w Biskupicach (pow. wielicki), w Głogówku (pow. prudnicki), st. 1 w Koziegłowach (pow. koniński) lub st. 1 w Szczawnie-Topieli (pow. sieradzki).

Datowanie ceramiki odkrytej w Wieruszowie-Podzamcze st. 1 (pow. wieruszowski) uzyskano dzięki porównaniu różnic istniejących między nią a zespołami grobowymi z cmentarzyska w Kępnie (z późnego okresu epoki brązu i starszej fazy okresu halsztackiego C). Materiał ceramiczny znaleziony na obszarze grodu był młodszy niż ten pochodzący z cmentarzyska. Chronologię stanowisk, np.: st. 1 w Grzybianach (pow. legnicki), w Kamieńcu (pow. bydgoski), st. 1 w Kunicach (pow. legnicki), st. 1–4 w Łubowicach (pow. raciborski), st. 1 w Słupcy (pow. słupecki) czy st. 1 w Sobiejuchach (pow. żniński) otrzymano na podstawie ceramiki i wytworów. W przypadku Maszkowic „Zamczyska”, „Góry Zyndrama” (pow. nowosądecki) określono jego datowanie dzięki wytworom datującym wykonanym z metali, gród w Witowie st. 1 (pow. proszowicki) wydatowano na podstawie ceramiki i 2 skarbów, a Gzin st. 1 (pow. bydgoski) na podstawie znalezionej ceramiki, wytworów i materiałów kostnych. Ciekawych wniosków dostarczyło datowanie grodów metodą radiowęglową w Kurowie st. 1 (pow. wieluński), Pudliskach st. 5 (pow. gostyński) i Strobinie st. 2 (pow. wieluński) oraz metodą dendrochronologiczną i radiowęglową w Biskupinie st. 4 i st. 5 (pow. żniński) i Wicinie st. 1 (pow. żarski) – por. tab. 3.

Datowanie grodu w Kurowie st. 1 (pow. wieluński) ustalono na młodszą fazę okresu halsztackiego wg Z. Kaszewskiego na podstawie analizy ceramiki (waz z IV okresu epoki brązu – okresu halsztackiego, amforek z późnego okresu epoki brązu – wczesnej fazy okresu halsztackiego, garnków o jajowatym i esowatym kształcie z końca III okresu epoki brązu – okresu halsztackiego, czerpaków ze schyłku epoki brązu – okresu HaC, naczyń baniastych z młodszymi okresami epoki brązu, fragmentów ceramiki z okresu halsztackiego C/D) i brązowej siekierki z tulejką i uszkiem z V okresu epoki brązu – okresu halsztackiego. C. R. Janiak określił jego chronologię na 1 połowę IX–VII wieku p.n.e. (V okres epoki brązu). Ponieważ większość form naczyń nie stanowiła precyzyjnych wyznaczników chronologicznych, w latach 1997–1999 pobrano 8 próbek drewna z konstrukcji wschodniego i południowo-zachodniego odcinka wału obronnego i wydatowano je metodą radiowęglową. Wyniki badań zawężają datowanie obwałowania do przedziału czasowego X–VII wieku p.n.e. Najwięcej oznaczeń radiowęglowych dotyczy IX wieku p.n.e. Najstarsze daty: 993 ± 76 BC uzyskano dla próbek Ki-7850 i Ki-7852, a najmłodszą datę: 672 ± 118 BC dla próbki Ki-7851. Najmłodszą próbkę drewna charakteryzuje największy błąd. Ponadto trzeba wziąć pod uwagę, że do budowy wału obronnego użyto także starszego drewna niż ścięte do tego celu. Ustalono, że umocnienia obronne grodu w Kurowie wzniesiono w X–VII wieku p.n.e., najprawdopodobniej w 1 połowie IX wieku p.n.e., czyli w późnym okresie epoki brązu. Uzyskane daty radiowęglowe korespondują z chronologią materiału ceramicznego i z datowaniem znaleziska brązowej siekierki z tulejką (tab. 1: 25).

W przypadku Pudliszek st. 5 (pow. gostyński) przebadano bardzo małą część powierzchni osiedla obronnego i otrzymano datowanie stanowiska głównie na podstawie niewielkiej ilości materiału ceramicznego z epoki brązu: II okres epoki brązu – BB1 wg D. Durczewskiego i HaC (może schyłek HaB) wg I. Lasak. Analizę materiału ceramicznego uzupełniono analizą radiowęglowych próbek drewna pobranych z jamy nr 4 oraz z wału obronnego: Gd-3698 – 2760 ± 50 BP, Gd-6970 – 2480 ± 100 BP, Gd-6971 – 2560 ± 90 BP, Gd-7430 – 2960 ± 80 BP. Wykazały one, że obwałowanie użytkowano około 500 lat. Skrajne wartości oznaczeń radiowęglowych wynoszą 2480 ± 100 BP (warstwa II) i 2960 ± 80 BP (warstwa IV A). Możliwe, że na te wyniki wpłynęły czynniki glebowe w warstwie II – struktury pokorzeniowe, a w warstwie IV A – okresowa infiltracja wody w czasie stanów powodziowych w dolinie. Ponadto w przypadku datowania próbek drewna młodszymi niż 3000 lat metodą C-14 zwiększają się odchylenia wyników oznaczeń. Przypuszcza się, że data 2560 ± 90 BP dla warstwy III jest najpoprawniejsza. Warstwę tę w najmniejszym stopniu dotknęły zaburzenia strukturalno-chemiczne. Opierając się na dacie z warstwy III i porównując ją z datowaniem jamy nr 4 (2760 ± 50 BP), okres funkcjonowania grodu trwałby około 150 lat. Datowanie D. Durczewskiego (II okres epoki brązu) dla początków użytkowania grodu jest prawdopodobne.

Gród łużycki w Strobiniu st. 2 (pow. wieluński) został wydatowany przez R. Janiaka na schyłek epoki brązu – schyłek okresu halsztackiego D, a Z. Kaszewskiego na okres halsztacki D – wczesny okres lateński (550–300 p.n.e.) w głównej mierze na analizie ceramiki z okresu halsztackiego C–D, z V okresu epoki brązu/okresu

halsztackiego, z okresu halsztackiego D – wczesnego okresu lateńskiego oraz rzymskiego, wytwory brązowe i żelazne, np. żelazną szpilę z łabędzią szyjką z okresu halsztackiego C – okresu lateńskiego i skarb z ozdób z brązu. Pobrano także 7 próbek drewna (5 z konstrukcji wału obronnego, jedną z paleniska w chacie zbudowanej w konstrukcji słupowej i jedną z budynku mieszkalnego wzniesionego w konstrukcji słupowej) do wykonania analizy radiowęglowej i ustalenia chronologii stanowiska. Wyniki badań w niektórych przypadkach bardzo różnią się z datowaniem ustalonym na podstawie analizy ceramiki. Trzy najstarsze próbki drewna pochodziły z późnej epoki brązu i zostały wydatowane na 924 ± 81 BC (Ki-7754), 904 ± 71 BC (Ki-7751) i 810 ± 62 BC (Ki-7752), zaś dla najmłodszej próbki drewna ustalono chronologię: 1056 ± 74 AD (Ki-7755) (tab. 1: 41).

Jeśli chodzi o najbardziej znane osiedle obronne z obszaru ziem polskich – Biskupin st. 4 (półwysep), st. 5 (wał poprzeczny zamykający półwysep) (pow. żniński), jego datowanie ustalono na podstawie analizy wytworów metalowych i ceramiki na Hallstatt A–D wg Z. Rajewskiego, HD (na miejscu dawnego grodu powstała osada z wpływami kultury pomorskiej z HD/wczesny okres lateński) wg A. Niesiołowskiej-Wędzkiej, I faza – gród HD i II faza – osada otwarta HD – wczesny okres lateński wg. T. Malinowskiego. Wykonano też badania metodą radiowęglową. Na tej podstawie przyjęło się je datować na połowę I tysiąclecia p.n.e. – pomiędzy 550 a 400 rokiem p.n.e. Było to pierwsze polskie stanowisko, którego chronologię określono przy pomocy metody dendrochronologicznej (tab. 1: 4).

Po raz pierwszy przeprowadzono badania dendrochronologiczne próbek drewna znalezione w Biskupinie w 1938 roku. Wówczas F. Dominik i pozostali archeolodzy z biskupińskiej ekspedycji przesłali fragmenty dębowych i sosnowych belek do Instytutu Geochronologii G. de Geera w Sztokholmie. Wyniki analizy dendrochronologicznej zostały opublikowane przez E. H. de Geera w 1956 roku. Ponieważ dendrochronologia jako nauka dopiero rozwijała się w Europie, porównanie krzywych przyrostowych próbek biskupińskich m.in. z przyrostami sosen północnoamerykańskich i norweskich oraz sekwoi kalifornijskich dzisiaj nie jest dopuszczalne. Uzyskane wówczas daty 680 i 625 p.n.e. dla dębu oraz około 500 p.n.e. dla sosny są zbliżone do datowania Biskupina, ale nie bierze się ich już pod uwagę w badaniach nad tym stanowiskiem (Ważny, Piotrowski, Zajączkowski, 1994, s. 5–6). Analiza próbek z biskupińskiego drewna w Neuchatel i w Wiedniu w latach osiemdziesiątych również nie przyniosła pozytywnych rezultatów (Ważny, 2001, s. 50). W 1991 roku T. Ważny przebadał 71 dębowych elementów uzyskanych z konstrukcji wału i fundamentów chat w wykopie północno-wschodnim, a także bramy, ulicy poprzecznej i falochronu z zachodniej części półwyspu biskupińskiego (30 z nich posiadało zachowany w całości biel ze słojem podkorowym, co umożliwiło precyzyjne określenie datowania z dokładnością do jednego roku). Materiał był niestety zdeformowany i popękany, najlepiej zachowały się tkwiące w gruncie fragmenty pionowych słupów i ukośnie wbitych pali falochronu. Mimo tego 60 próbek udało się relatywnie wydatować. Ramy chronologiczne funkcjonowania grodu w Biskupinie określa się na przedział 50–120 lat. Badania dendrochronologiczne pozwoliły ustalić, że między datą ściecia

najmłodszego i najstarszego drzewa, z których zbudowano analizowane konstrukcje, minęło 25 lat. Jeśli nawet można zarzucić temu badaniu zbyt małą serię pobranych próbek, za jego wiarygodnymi wynikami przemawia różnorodność miejsc i konstrukcji, z których zostały pobrane (Ważny, 2001, s. 51–53).

Na podstawie 24 pojedynczych sekwencji przyrostowych opracowano wspólną chronologię drewna dębu z Biskupina obejmującą 166 lat dla całego stanowiska i kompleksu leśnego, z którego pochodziło drewno. Najbliższe dla obszaru Polski chronologie drewna dębu dla 2 połowy I tysiąclecia p.n.e. dla Dolnej Saksonii stworzono na Uniwersytecie w Getyndze. Zsynchronizowano biskupińskie średnie sekwencje przyrostowe z getyndzkimi wzorcami i uzyskano jednoznaczne datowanie absolutne. Chronologia Biskupina objęła lata 887–722 BC. Drewno w przebadanych próbkach pochodziło z drzew ściętych w latach 747–722 BC, a większość próbek z całkowicie zachowanym białym – ze ścinki zimowej 738/737 BC (Ważny, 2001, s. 53). Wzrost poziomu lustra wody o 2 m związany ze zmianą klimatu na wilgotny i chłodny w jeziorze Biskupińskim w VIII wieku p.n.e. uniemożliwił dalsze zasiedlenie grodu biskupińskiego i przypieczętował koniec jego funkcjonowania (Ważny, 2001, s. 58). Ponieważ metoda dendrochronologiczna wykazała, że gród biskupiński powstał około 100–250 lat wcześniej, niż do tej pory sądzono, budziło to zastrzeżenia i wywołało dyskusje w środowisku archeologicznym. Część naukowców (m.in. Pazdur) przypominała, że datowania dendrochronologiczne stanowisk Hallstatt i Magdalenenberg/Villingen opublikowane przez S. Hollsteina i F. Spindlera wiązały się z popełnieniem błędu – odmłodzeniem o 71 lat wieku stanowiska. Mimo tego że dendrochronologia stanowi najdokładniejszą metodę datowania, tak jak i w innych metodach najważniejsza jest interpretacja wyników. W czasie analizowania próbek drewna należy pamiętać, że najmłodszy zachowany przyrost roczny nie musi być równoznaczny dla daty ścięcia drzewa, tak jak data ścięcia drzewa nie daje podstaw, żeby na ten sam czas określić użycie go jako elementu konstrukcyjnego (Ważny, 2001, s. 35, 55–56).

Badania archeologiczne grodu kultury łużyckiej w Wicinie st. 1 (pow. żarski) zaowocowały odkryciem ogromnej ilości fragmentów ceramiki, licznych wytworów, trzech skarbów brązowych (znalezionych w 1920, 1968 i 1996 roku) i jednego skarbu żelaznych tarczok inkrustowanych (w 1994 roku). Chronologię stanowiska określono na: HD – wczesny okres lateński (gród założony w HD) wg Z. Kołodziejskiego, środkowy i późny okres „łużycki” wg Schuchhardta, wczesną epokę żelaza i okres lateński, a czas zniszczenia osady obronnej na koniec VI wieku p.n.e wg Z. Bukowskiego. Datowanie ustalono na podstawie analizy znalezionej ceramiki kultury łużyckiej, zabytków datujących, szczególnie metalowych, takich jak 3 zapinki brązowe o ozdobnej nóżce, wąskim kabłąku i kuszowatej konstrukcji sprężyny w horyzoncie Vix kręgu zachodniohalsztackiego z 2 połowy VI – początku V wieku p.n.e., kościanych i brązowych grotów strzał oraz czekana, charakterystycznych dla okresu Ha D2 w dorzeczu środkowej Odry z około połowy VI – początków V wieku p.n.e. Datowanie uzyskane dzięki analizie dendrochronologicznej pobranych próbek drewna w 1993 roku i późniejszemu badaniu metodą C14 okazało się całkowicie nieprzydatne do określenia chronologii stanowiska – por. tab. 3.

Tab. 3. Metody datowania zastosowane do określenia chronologii grodów

Tb1. 3. Dating methods used to determine the chronology of defensive settlements

Analiza ceramiki	Analiza pozostałych wytworów	Metoda radiowęglowa	Metoda dendrochronologiczna
<p>BIENKI-KARKUTY, pow. ciechanowski; BISKUPICE st. 2, pow. wielicki; BISKUPIN st. 4 (półwysep), st. 5 (wał poprzeczny zamykający półwysep), pow. żniński; CEDYNIA st. 1, pow. gryfiński; CERKIEWNIK st. 5, pow. olsztyński; CHARŁUPIA MAŁA, pow. sieradzki; CHORZELE, pow. przasnyski; GALEZINOWO st. 3, pow. słupski; GŁOGÓWEK, pow. prudnicki; GRODNO st. 6, pow. toruński; GRODZIEC wzgórze „Dorotka”, dzielnica Będzina, pow. będziński; GRZYBIANY st. 1, pow. legnicki; GZIN st. 1, pow. bydgoski; IZDEBNO st. 5, pow. żniński; JAWORZNO st. 1 miasto pow., pow. jaworzneński; KAMIENIEC (Finckenstein), pow. iławski; KAMIENIEC, pow. bydgoski; KARNIEWO, pow. makowski; KOPALINY POGWIZDOWSKIE, pow. bocheński; KOZIEGŁOWY st. 1, pow. koniński; KUNICE st. 1, pow. legnicki; KURÓW, pow. nowosądecki; KURÓW st. 1, pow. wieluński; LUBIN st. 8, pow. kamiński; LAGÓW, pow. świebodziński; ŁUBOWICE st. 1–4, pow. raciborski; MASZKOWICE „Zamczysko”, „Góra Zyndrama”, pow. nowosądecki; MOCZYDLNICA KLASZTORNA st. 1, pow. wotowski; MOKRE, pow. grudziądzki; MOSZOWICE st. 1, pow. głogowski; NOWA CEREKWIA, pow. głubczycki; OLSZTYN-HERMANOWO, pow. olsztyński; OSNO LUBUSKIE, pow. słubicki; PIEKARY st. 4, pow. kra-kowski; PŁAWNIOWICE st. 6, pow. gliwicki; PODZAMCZE „Wał św. Rocha” – lewobrzeżna</p>	<p>BISKUPIN st. 4 (półwysep), st. 5 (wał poprzeczny zamykający półwysep), pow. żniński; CERKIEWNIK st. 5, pow. olsztyński; CHARŁUPIA MAŁA, pow. sieradzki; GRODNO st. 6, pow. toruński; GRODZIEC wzgórze „Dorotka”, dzielnica Będzina, pow. będziński; GRZYBIANY st. 1, pow. legnicki; GZIN st. 1, pow. bydgoski; IZDEBNO st. 5, pow. żniński; KAMIENIEC, pow. bydgoski; KUNICE, st. 1, pow. legnicki; KURÓW st. 1, pow. wieluński; LUBIN st. 8, pow. kamiński; ŁUBOWICE st. 1–4, pow. raciborski; MASZKOWICE „Zamczysko”, „Góra Zyndrama”, pow. nowosądecki; NOWA CEREKWIA, pow. głubczycki; PŁAWNIOWICE st. 6, pow. gliwicki; SŁUPCA st. 1, pow. słupecki; SOBIEJUCHY st. 1, pow. żniński; STROBIN st. 2, pow. wieluński;</p>	<p>BISKUPIN st. 4 (półwysep), st. 5 (wał poprzeczny zamykający półwysep), pow. żniński; KURÓW st. 1, pow. wieluński; PUDLISZKI st. 5, pow. gostyński; STROBIN st. 2, pow. wieluński; WICLI-NA st. 1, pow. żarski (datowane nie okazało się nieprzydatne dla określenia chronologii tego stanowiska).</p>	<p>BISKUPIN st. 4 (półwysep), st. 5 (wał poprzeczny zamykający półwysep), pow. żniński; WICINA st. 1, pow. żarski (datowanie okazało się nieprzydatne dla określenia chronologii tego stanowiska).</p>

<p>część Wieruszowa, pow. wieruszowski; POMORSKO, pow. zielonogórski; POZNACHOWICE GÓRNE st. 2 „Klasztorzysko”, pow. myślenicki; PUDLISZKI st. 5, pow. gostyński; ROZTOKA „Na skale”, pow. tarnowski; SIEDLEC, pow. krakowski; SŁUPCA st. 1, pow. słupecki; SOBIEJUCHY st. 1, pow. żniński; STAROSIEDLE, pow. krośnieński; STROBIN st. 2, pow. wieluński; SZCZAWNO-TOPIEL st. 1, pow. sieradzki; SŁĄSKO-WO, pow. rawicki; ŚWIĘTNE st. 1, pow. koniński; TARNOWA st. 1, pow. wrzesiński; TEMESZÓW, pow. brzozowski; TYNIEC st. 1 „Grodzisko”, pow. krakowski; TYNIEC st. 2 „Wzgórze klasztorne” opactwo, pow. krakowski; WICINA st. 1, pow. żarski; WIERUSZÓW-Podzamecze st. 1, pow. wieruszowski; WILCZYN, pow. koniński; WITÓW st. 1, pow. proszowicki; WODZISKO, pow. wrzesiński; WROCLAW- OSOBOWICE „Szance Szwedzkie”, pow. wrocławski; WROCLAW-OSOBOWICE „Wzgórze Kapliczne”, pow. wrocławski; ZABRZEŻ, pow. nowosądecki.</p>	<p>TYNIEC st.1 „Grodzisko”, pow. krakowski; TYNIEC st. 2 „Wzgórze klasztorne” opactwo, pow. krakowski; WICINA st. 1, pow. żarski; WITÓW st. 1, pow. proszowicki.</p>	
--	--	--

Opublikowane wyniki badań dotyczące stanowisk: BIEGANIN st. 1, pow. ostrowski; BOGUSZEWO st. 1, pow. grudziądzki; MĘCINA „Zamczysko”, pow. limanowski; POMORZOWICE st. 2, pow. głuźczycki; RYCHŁOWICE st. 1, pow. wieluński nie zawierały opisu inwentarza znalezisk oraz informacji o metodzie datowania, dzięki której określono ich chronologię.

BIBLIOGRAFIA

- Ablamowicz, D. (1990). Kamieniec, woj. Katowice. *Silesia Antiqua*, 32, 234–240.
- Ablamowicz, D. (1991). Chronologia grodziska w Kamieńcu, gm. Zbrosławice, woj. Katowickie. *Śląskie Prace Prahistoryczne*, 2, 207–218.
- Abramek, B. (1972). Strobin, pow. Wieluń, Badania rok 1971. *Informator Archeologiczny*, 150–151.
- Balcer, B. (1961). Tymczasowe sprawozdanie z prac wykopaliskowych prowadzonych w 1959 r. na st. 4 w Biskupinie, pow. Żnin. *Sprawozdania Archeologiczne*, 13, 51–56.
- Balcer, B. (1963). Wyniki prac wykopaliskowych 1959 R. na stanowisku 4 w Biskupinie, pow. Żnin. *Wiadomości Archeologiczne*, 29(4), 331–351.
- Balcer, B., Dąbrowski, J. (1962). Komunikat o pracach wykopaliskowych, prowadzonych w 1959 r. na stanowisku 4 w Biskupinie, pow. Żnin. *Wiadomości Archeologiczne*, 28, 282–284.
- Białęcka, F., Jasiewicz, E. (1959). Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Sobiejuchach, pow. Żnin, za rok 1956. *Sprawozdania Archeologiczne*, 6, 89–93.
- Bojanowski, B. (1978). Myślubórz, woj. gorzowskie. Badania rok 1977. *Informator Archeologiczny*, 184–185.
- Bojanowski, B. (1979). Myślubórz, woj. gorzowskie. Badania rok 1978. *Informator Archeologiczny*, 184–185.
- Bojanowski, B. (1980). Myślubórz, woj. gorzowskie. Badania rok 1979. *Informator Archeologiczny*, 170–171.
- Bukowski, Z. (1959–1960a). Łużyckie osiedle obronne w Sobiejuchach, pow. Żnin. *Wiadomości Archeologiczne*, 26(3–4), 194–224.
- Bukowski, Z. (1959–1960b). Osiedle obronne kultury łużyckiej na Pomorzu Zachodnim w miejscowości Swobnica pow. Gryfino. *Wiadomości Archeologiczne*, 26(3–4), 380–383.
- Bukowski, Z. (1960). Sprawozdanie z badań osiedla obronnego kultury łużyckiej w miejscowości Sobiejuchy, pow. Żnin, w 1957 r. *Sprawozdania Archeologiczne*, 10, 31–40.
- Bukowski, Z. (1961). Sprawozdanie z badań osiedla obronnego kultury łużyckiej w Sobiejuchach, pow. Żnin, za 1958 rok. *Sprawozdania Archeologiczne*, 12, 9–17.
- Bukowski, Z. (1962). Sprawozdanie z badań osiedli obronnych kultury łużyckiej w Sobiejuchach, pow. Żnin, za rok 1959. *Sprawozdania Archeologiczne*, 14, 107–117.
- Bukowski, Z. (1963). Sprawozdanie z badań osiedli obronnych kultury łużyckiej w Sobiejuchach, pow. Żnin, za 1960 rok. *Sprawozdania Archeologiczne*, 15, 103–113.
- Bukowski, Z., Gromnicki, J. (1971). Grzybiany, pow. Legnica, Stanowisko 1. Badania rok 1970. *Informator Archeologiczny*, 74–75.
- Cabalska, M. (1968a). Maszkowice, pow. Nowy Sącz. Badania rok 1967. *Informator Archeologiczny*, 111–112.
- Cabalska, M. (1968b). Z badań nad rozplanowaniem i konstrukcją domów mieszkalnych osady obronnej w Maszkowicach, pow. Nowy Sącz. *Wiadomości Archeologiczne*, 33(1), 189–199.
- Cabalska, M. (1969). Maszkowice, pow. Nowy Sącz. Badania rok 1968. *Informator Archeologiczny*, 116–117.
- Cabalska, M. (1972). Maszkowice, pow. Nowy Sącz. Badania rok 1971. *Informator Archeologiczny*, 89–90.

- Chochorowski, J. (1971). Łubowice, pow. Racibórz. Badania rok 1970. *Informator Archeologiczny*, 83–84.
- Chochorowski, J. (1973). Łubowice, pow. Racibórz. Badania rok 1972. *Informator Archeologiczny*, 70.
- Chochorowski, J. (1975). Łubowice, pow. Racibórz, Stanowisko 1. Badania rok 1974. *Informator Archeologiczny*, 90.
- Chochorowski, J. (1976a). Łubowice, gm. Rudnik woj. katowickie Stanowiska 1 i 2. Badania rok 1975. *Informator Archeologiczny*, 64.
- Chochorowski, J. (1976b). Łubowice, woj. Katowice. *Silesia Antiqua*, 18, 293–295.
- Chochorowski, J. (1977). Badania wykopaliskowe założeń obronnych grodziska w Łubowicach, woj. Katowice. *Sprawozdania Archeologiczne*, 29, 107–121.
- Chochorowski, J., Maj, U. (1974). Łubowice, pow. Racibórz Stanowisko 1. Badania rok 1973. *Informator Archeologiczny*, 96–97.
- Chudziak, W. (1992). Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej. W: Z. Kurnatowska, *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce. Materiały z konferencji Poznań 14–16 grudnia 1987 roku* (s. 85–96). Poznań – Wrocław – Warszawa: Wydawnictwa Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Chudziak, W. (2005). Ostrowite, st. 1, gm. Trzemeszno, woj. bydgoskie, AZP 50-36/79. Badania rok 1996. *Informator Archeologiczny*, 228.
- Chudziakowa, J. (1969). Gzin, pow. Chełmno. Badania rok 1968. *Informator Archeologiczny*, 102–103.
- Chudziakowa, J. (1970). Gzin, pow. Chełmno. Badania 1969 rok. *Informator Archeologiczny*, 116.
- Chudziakowa, J. (1971). Gzin, pow. Chełmno. Badania rok 1970. *Informator Archeologiczny*, 75–77.
- Chudziakowa, J. (1972). Gzin, pow. Chełmno. Badania rok 1971. *Informator Archeologiczny*, 81–82.
- Chudziakowa, J. (1973). Gzin, pow. Chełmno. Badania rok 1972. *Informator Archeologiczny*, 94–95.
- Chudziakowa, J. (1974a). Gzin. Badania rok 1973. *Informator Archeologiczny*, 91–92.
- Chudziakowa, J. (1974b). *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*. Warszawa – Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Chudziakowa, J. (1976). Gzin, woj. toruńskie. Badania rok 1975. *Informator Archeologiczny*, 84–85.
- Chudziakowa, J. (1977). Gzin, woj. bydgoskie. Badania rok 1976. *Informator Archeologiczny*, 83–84.
- Chudziakowa, J. (1978a). Badania archeologiczne na grodzisku kultury łużyckiej w Gzinie, woj. Bydgoszcz, w latach 1968–1976. *Sprawozdania Archeologiczne*, 30, 113–127.
- Chudziakowa, J. (1978b). Gzin, woj. bydgoskie Stanowisko 1. Badania rok 1977. *Informator Archeologiczny*, 85.
- Chudziakowa, J. (1992). Grodzisko kultury łużyckiej w Gzinie (źródła archeologiczne). Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Chudziakowa, J., Romanowska, O. (1975). Gzin, pow. Chełmno. Badania rok 1974. *Informator Archeologiczny*, 82–84.
- Cnotliwy, E., Leciejewicz, L., Łosiński, W. (red.) (1983). *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dąbrowska, E. (1973). *Wielkie grody dorzecza górnej Wisły*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Domański, G. (2000). Ślęzański zespół osadniczy i kultowy we wczesnym średniowieczu. W: S. Możdziej (red.), *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu. Spotkania Bytomskie IV* (s. 99–109). Wrocław: IAiE PAN Wrocław.
- Domański, G. (2002). *Ślęza w pradziejach i średniowieczu*. Wrocław: IAiE PAN.
- Dulicz, M. (2001). *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej. Studium archeologiczne*. Warszawa: IAiE PAN.
- Durczewski, D. (1955). Badania archeologiczne w Słupcy w pow. konińskim w 1954 r. *Przegląd Zachodni*, 1/2, 376–382.
- Durczewski, D. (1969). Sprawozdanie z badań na grodzisku i osadzie otwartej w Smuszewie, pow. Wągrowiec, stan. 1. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 20, 272–274.
- Durczewski, D. (1974). Pudliszki, pow. Gostyń, Stanowisko 1. Badania rok 1973. *Informator Archeologiczny*, 206.

- Durczewski, D. (1977a). Grodzisko z okresu halsztackiego w Smuszewie, woj. piłskie (uwagi wstępne). *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 28, 1–2.
- Durczewski, D. (1977b). Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Pudliszkach, gm. Krobica, woj. leszczyńskie. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 28, 91–93.
- Fogel, J. (1993). *Mit i rzeczywistość „grodu” ludności kultury łużyckiej w Bninie, w środkowej Wielkopolsce*. Poznań: Sorus.
- Fogel, J., Marcinkówna, A., Żak, J. (1968). Badania wykopaliskowe w Bninie, pow. Śrem. *Wiadomości Archeologiczne*, 33(1), 135–138.
- Gackowski, J. (2003). Uwagi o niektórych materiałach zabytkowych z osiedla obronnego kultury łużyckiej w Grodnie koło Chełmży (na podstawie wyników badań z lat 1997–2001). W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza. Acta Archaeologica Pomoranica*, t. 1 (s. 105–115). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Gackowski, J. (2009a). Osada obronna z początku epoki żelaza w Grodnie koło Chełmży w świetle dotychczasowych odkryć. W: M. Fudziński, H. Paner, S. Czopek (red.), *Nowe materiały kultury łużyckiej i pomorskiej z Pomorza* (s. 25–36). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Gackowski, J. (2009b). Osady obronne ludności kultury łużyckiej po wschodniej stronie dolnej Wisły w świetle wyników dotychczasowych badań. W: A. Janowski, K. Kowalski, S. Słowiński (red.), *XVI Sesja Pomorzoznawcza 22–24.11.2007 r.* (Acta Archaeologica Pomoranica, t. 1) (s. 55–68). Szczecin: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział w Szczecinie, Muzeum Narodowe w Szczecinie, Muzeum w Stargardzie.
- Gackowski, J., Szulta, W. (2009). Grodno, st. 6, gm. Chełmża, woj. toruńskie, AZP 37-44/15. Badania rok 1998. *Informator Archeologiczny*, 112–113.
- Gadomska-Czekalska, A. (1950). Podłoże geologiczne grodu prastłowiańskiego w Biskupinie. W: J. Kostrzewski (red.), *III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938–1939 i 1946–1948* (s. 28–38). Poznań: Uniwersytet Poznański.
- Gajewski, L., Górka, I., Paderewska, L., Pyrgała, J., Szymański, W. (1970). Badania sondazowe grodzisk Mazowsza i Podlasia w latach 1966–1968. *Sprawozdania Archeologiczne*, 22, 151–172.
- Gałuszka, A., Młynarska, M. (1957). Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Miliczu. *Wiadomości Archeologiczne*, 24(1–2), 71–87.
- Gądzikiewicz, M., Liana, T., Piętka, T. (1957). Sprawozdanie z badań osadnictwa łużyckiego w Biskupinie, pow. Żnin, w 1956 r. *Wiadomości Archeologiczne*, 24(3), 209–231.
- Gediga, B. (1961). Sprawozdanie z badań na osadzie obronnej kultury łużyckiej we Wrocławiu na Osobowicach w R. 1961. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 4, 9–15.
- Gediga, B. (1962). Sprawozdanie z badań osady obronnej kultury łużyckiej we Wrocławiu na Osobowicach w roku 1962. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 5, 11–16.
- Gediga, B. (1963a). Sprawozdanie z badań osiedla obronnego kultury łużyckiej we Wrocławiu-Osobowicach w 1963 r. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 6, 18–20.
- Gediga, B. (1963b). Z badań osiedla obronnego kultury łużyckiej we Wrocławiu na Osobowicach w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne*, 15, 114–118.
- Gediga, B. (1964a). Badania wykopaliskowe na terenie osiedla obronnego kultury łużyckiej we Wrocławiu-Osobowicach w 1962 roku. *Sprawozdania Archeologiczne*, 16, 59–67.
- Gediga, B. (1964b). Sprawozdanie z badań osiedla obronnego kultury łużyckiej we Wrocławiu na Osobowicach w roku 1964. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 7, 18–20.
- Gediga, B. (1965). Badania osiedla obronnego kultury łużyckiej we Wrocławiu-Osobowicach w 1963 roku. *Sprawozdania Archeologiczne*, 17, 114–118.
- Gediga, B. (1966a). Sprawozdanie z badań na osiedlu obronnym kultury łużyckiej we Wrocławiu-Osobowicach w 1966 roku. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 9, 20–22.
- Gediga, B. (1966b). Wyniki prac wykopaliskowych na osiedlu obronnym kultury łużyckiej we Wrocławiu-Osobowicach w 1964 roku. *Sprawozdania Archeologiczne*, 18, 67–73.
- Gediga, B. (1969). Wyniki prac wykopaliskowych na osiedlu kultury łużyckiej we Wrocławiu-Osobowicach, z 1966 roku. *Sprawozdania Archeologiczne*, 20, 103–110.

- Gediga, B. (1970). Sprawozdanie z prac badawczych i pomiarowych przeprowadzonych na grodziskach kultury łużyckiej we Wrocławiu-Osobowicach. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 13, 17–22.
- Gediga, B. (1983). Wczesnobrązowe osiedla obronne na ziemiach polskich. *Archeologia Polski*, 28(2), 321–350.
- Gedl, M. (1957). Osiedle obronne kultury łużyckiej w miejscowości Łubowice, pow. Racibórz. *Wiadomości Archeologiczne*, 24(1–2), 134–135.
- Gedl, M. (1968a). Biskupice, pow. Kraków. Badania rok 1967. *Informator Archeologiczny*, 98–99.
- Gedl, M. (1968b). Wyniki wstępnych badań wykopaliskowych w Biskupicach, pow. Kraków. *Sprawozdania Archeologiczne*, 19, 61–67.
- Gedl, M. (1969a). Jaworzno – m. Badania rok 1968. *Informator Archeologiczny*, 71–72.
- Gedl, M. (1969b). II Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na grodzisku w Jaworznie. *Sprawozdania Archeologiczne*, 21, 81–84.
- Głosik, J. (1967). Biskupin, pow. Żnin. Badania rok 1968. *Informator Archeologiczny*, 195–197.
- Górska, I., Paderewska, L., Pyrgała, J., Szymański, W., Gajewski, L., Okulicz, Ł. (1976). *Grodziska Mazowska i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*, t. 1. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grażawski, K., Olczak, J. (1988). Lembarg, gm. Jabłonowo Pomorskie, woj. toruńskie, Stanowisko 6. Badania rok 1987. *Informator Archeologiczny*, 158–159.
- Grzywaczyk, T. (1955). Osiedle obronne kultury łużyckiej w miejsc. Słupca, pow. Konin. *Wiadomości Archeologiczne*, 22(1), 200–203.
- Haftka, M. (1969). Podzamcze, pow. Kwidzyń. Badania rok 1968. *Informator Archeologiczny*, 275–276.
- Haftka, M. (1970). Baldram, pow. Kwidzyń. Badania 1969 rok. *Informator Archeologiczny*, 225–226.
- Haftka, M. (1971). Baldram, pow. Kwidzyń. Badania rok 1970, Stanowiska I, II i IV. *Informator Archeologiczny*, 141–142.
- Haftka, M. (1972). Baldram, pow. Kwidzyń Stanowisko I. Badania rok 1971. *Informator Archeologiczny*, 75–76.
- Hamling, A. (1964). Dotychczasowe wyniki badań na stanowisku ludności kultury łużyckiej w Lubinie pow. Wolin. *Materiały Zachodniopomorskie*, 10, 9–36.
- Hamling, A. (1981). Lubin – Świnoujście, gm. Świnoujście, woj. szczecińskie, Stanowisko 8. Badania 1980 rok. *Informator Archeologiczny*, 89.
- Hensel, W. (1950). *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1. Poznań: Polska Akademia Nauk.
- Hensel, W. (1959). *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 3. Warszawa: PWN.
- Hensel, W. (2003). Skąd się wzięła nazwa Biskupin i czemu „Stari Biskupici”. W: M. Dulicz (red.), *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu* (s. 51–53). Lublin – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Hensel, W., Hilczer-Kurnatowska, Z. (1972). *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 4. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Polska Akademia Nauk.
- Hensel, W., Hilczer-Kurnatowska, Z. (1980). *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 5. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Polska Akademia Nauk.
- Hensel, W., Hilczer-Kurnatowska, Z. (1987). *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 6. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Hensel, W., Hilczer-Kurnatowska, Z., Łosińska, A. (1995). *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 7. Poznań – Toruń: IAiE PAN.
- Hilczerówna, Z., Olczak, J. (1962). Sprawozdanie z prac wykopaliskowych, prowadzonych na stanowisku 4 w Biskupinie, pow. Żnin, w 1960 roku. *Sprawozdania Archeologiczne*, 14, 102–106.
- Hoffmann, M. (1992). Cerkiewnik, gm. Dobrze Miasto, woj. olsztyńskie, st. 5. Badania rok 1988. *Informator Archeologiczny*, 33–34.
- Hoffmann, M. (1993). Cerkiewnik, gm. Dobrze Miasto, woj. olsztyńskie, St. V, AZP: 21-60/5. Badania 1989. *Informator Archeologiczny*, 23–24.

- Jadczyk, I. (1975). Wieruszów-Podzamcze Stanowisko 1. Badania na rok 1974. *Informator Archeologiczny*, 102–103.
- Jadczyk, I. (1977). Wieruszów-Podzamcze, gm. Wieruszów, woj. kaliskie. Badania rok 1976. *Informator Archeologiczny*, 100.
- Jadczyk, I. (1978). Wieruszów-Podzamcze, woj. kaliskie. Badania rok 1977. *Informator Archeologiczny*, 93.
- Jagodziński, M. F. (1998). Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu. Komentarz do katalogu stanowisk. W: P. Urbańczyk (red.), *ADALBERTUS Wyniki programu badań interdyscyplinarnych* (s. 159–197). Warszawa: IAiE PAN.
- Janiak, R. (2003). Grody kultury łużyckiej w międzyrzeczu górnej Warty i Proсны. *Acta Archaeologica Lodziensia*, 49, 5–147.
- Janiak, R. (2004). Z badań nad późną epoką brązu i okresem halsztackim Polski środkowej. Kulturowe strategie wykorzystania walorów komunikacyjnych dorzecza Warty. W: K. Turkowska (red.), *Środowisko naturalne dorzecza Warty i jego pradziejowa eksploatacja* (Acta Geographica Lodziensia, 88) (s. 17–24). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Janiak, R. (2005). Kurów, st. 1, gm. Wieluń, woj. sieradzkie, AZP 77-42/1. Badania rok 1996. *Informator Archeologiczny*, 101–102.
- Janiak, R. (2009a). Fortyfikacje „wielkich grodów” kultury łużyckiej na obszarze Polski Środkowej. *Zeszyty Wiejskie*, 14, 74–82.
- Janiak, R. (2009b). Kurów, st. 1, gm. Wieluń, woj. sieradzkie, AZP 77-42/1. Badania rok 1998. *Informator Archeologiczny*, 118.
- Janiak, R. (2009c). Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji tzw. wielkich grodów kultury łużyckiej w dorzeczu górnej Warty i Proсны. W: L. Domańska, P. Kittel, J. Forsyś (red.), *Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa* (Środowisko – Człowiek – Cywilizacja, t. 2) (s. 123–130). Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Janocha, H. (1964). Archeologiczne badania sondażowo-weryfikacyjne na wczesnośredniowiecznych obiektach obronnych w Starym Drawsku, stanowisko 2, i Kluczewie, pow. Szczecinek w 1964 r. *Materiały Zachodnio-Pomorskie*, 10, 183–202.
- Jarosz, R. (1997). Wstępne wyniki badań archeologicznych na grodzisku z epoki brązu i wczesnego średniowiecza w Mysłiborzu, stan. 3, gm. Paszowice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 39, 153–168.
- Jasnosz, S. (1980). Materiały i studia do dziejów osadnictwa pradziejowego. Objezierze. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 31, 1–144.
- Jasnosz, S. (1982–1984). Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego i wczesnośredniowiecznego ziemi obornicko-rogozińskiej (cz. 3). *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 33, 55–166.
- Jaszewska, A., Kałagate, S. (red.) (2013). *Wicina. Badania archeologiczne w latach 2008–2012 oraz skarb przedmiotów pochodzących z Wiciny*. Zielona Góra – Świdnica: Fundacja Archeologiczna, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział Lubuski.
- Jaworski, K. (2005). *Grody w Sudetach (VIII–X w.)*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski Instytut Archeologii.
- Jodłowski, A. (1972). Kopaliny, pow. Bochnia Stanowisko I. Badania rok 1971. *Informator Archeologiczny*, 86–87.
- Kaczkowski, M. (1970). Moszczowice, pow. Głogów Stanowisko 1. Badania 1969 rok. *Informator Archeologiczny*, 128–129.
- Kaczkowski, M. (1971). Charakterystyka osadnictwa wczesnośredniowiecznego w rejonie Głogowa od połowy V do połowy XI wieku w świetle źródeł archeologicznych. *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne*, 2, 5–38.
- Kaletyn, T. (1968). Grodzisko wczesnośredniowieczne w Bolesławcu. *Wiadomości Archeologiczne*, 33(3–4), 420–421.
- Kaletyn, T. (1968). Grodzisko wczesnośredniowieczne w miejscowości Szarżyna, pow. Milicz. *Wiadomości Archeologiczne*, 33(1), 240–241.

- Kaletynowie, M. i T., Lodowski, J. (1968). *Grodziska wczesnośredniowieczne województwa wrocławskiego*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kamińska, J. (1953). *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Kaszewski, Z. (1973). Wieruszów-Podzamcze, pow. Wieruszów, Stanowisko 1. Badania rok 1974. Badania rok 1972. *Informator Archeologiczny*, 111–112.
- Kaszewski, Z. (1975). Strobin, pow. Wieluń Stanowisko 2. *Informator Archeologiczny*, 99.
- Kaszewski, Z. (1976). Strobin, gm. Konopnica woj. sieradzkie, Stanowisko 2. Badania rok 1975. *Informator Archeologiczny*, 99–100.
- Kaszewski, Z. (1977). Strobin, gm. Konopnica, woj. sieradzkie. Badania rok 1976. *Informator Archeologiczny*, 97–98.
- Kaszewski, Z. (1978). Strobin, gm. Konopnica, woj. sieradzkie, Stanowisko 2. Badania rok 1977. *Informator Archeologiczny*, 92.
- Kaszewski, Z. (1979). Strobin, gm. Konopnica, woj. sieradzkie Stanowisko 2. Badania rok 1978. *Informator Archeologiczny*, 99.
- Kaszewski, Z. (1980). Strobin, gm. Konopnica woj. sieradzkie Stanowisko 2. Badania rok 1979. *Informator Archeologiczny*, 99.
- Kaszewski, Z. (1981). Strobin, gm. Konopnica, woj. sieradzkie, Stanowisko 2. Badania rok 1980. *Informator Archeologiczny*, 96.
- Kaszewski, Z. (1982). Strobin, gm. Konopnica, woj. sieradzkie, Stanowisko 2. Badania rok 1981. *Informator Archeologiczny*, 111.
- Kaszewski, Z. (1983). Strobin, gm. Konopnica, woj. sieradzkie, Stanowisko 2. Badania rok 1982. *Informator Archeologiczny*, 121–122.
- Kaszewski, Z. (1985). Strobin, gm. Konopnica, woj. sieradzkie, Stanowisko 2. Badania rok 1984. *Informator Archeologiczny*, s. 75.
- Kaszewski, Z. (1987). Strobin, gm. Konopnica, woj. sieradzkie, Stanowisko 2. Badania rok 1986. *Informator Archeologiczny*, 70–71.
- Kempisty, A. (1962). Grodzisko kultury łużyckiej w Chorzelach, pow. Przasnysz. *Wiadomości Archeologiczne*, 28(1), 79–81.
- Kirschke, B., Prinke, A. (1995). *Grodziska w województwie poznańskim. Katalog stanowisk archeologicznych*. Poznań: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.
- Kłosińska, E., Mierzwiński, A. (1989). Sprawozdanie z badań wykopaliskowych, przeprowadzonych w 1986 r. na osadzie obronnej kultury łużyckiej w Kunicach (stan. 1), woj. legnickie. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 29, 57–60.
- Kołodziejski, A. (1968). Wicina, pow. Lubsko. Badania rok 1967. *Informator Archeologiczny*, 122.
- Kołodziejski, A. (1969). Sprawozdanie z działalności z zakresu ochrony zabytków archeologicznych w województwie zielonogórskim w latach 1960–1966, *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne*, 1, 171–190.
- Kołodziejski, A. (1970). Wicina, pow. Lubsko Stanowiska 1, 2, i 17. Badania rok 1969. *Informator Archeologiczny*, 139–141.
- Kołodziejski, A. (1971). Wicina, pow. Lubsko Stanowisko 1. Badania 1970 rok. *Informator Archeologiczny*, 89–90.
- Kołodziejski, A. (1972). Sprawozdanie powiatowego konserwatora zabytków w Głogowie. *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne*, 3, 475.
- Kołodziejski, A. (1973). Wicina, pow. Lubsko. Badania rok 1972. *Informator Archeologiczny*, 110–111.
- Kołodziejski, A. (1974). Wicina, pow. Lubsko. Badania rok 1973. *Informator Archeologiczny*, 110.
- Kołodziejski, A. (1975). Wicina, pow. Lubsko, *Silesia Antiqua*, 17, 342–343.
- Kołodziejski, A. (1979). Wicina, gm. Jasiień, woj. zielonogórskie Stanowisko 1. Badania rok 1978. *Informator Archeologiczny*, 101–102.
- Kołodziejski, A. (1985). Wicina, woj. zielonogórskie, Stanowisko 1. Badania rok 1984. *Informator Archeologiczny*, 76–77.

- Kołodziejski, A. (1993). Wicina, woj. zielonogórskie, grodzisko St.1, AZP: 65-10/1. Badania 1989. *Informator Archeologiczny*, 39–40.
- Kołodziejski, A. (1994). Wicina, gm. Jasiień, woj. zielonogórskie, St.1, AZP 65-10/1. Badania 1990. *Informator Archeologiczny*, 43.
- Kołodziejski, A. (1997a). Wicina, st. 1, gm. Jasiień, woj. zielonogórskie, AZP 65-10/1. Badania rok 1991. *Informator Archeologiczny*, 62.
- Kołodziejski, A. (1997b). Wicina, st. 1, gm. Jasiień, woj. zielonogórskie AZP 65-10/1. Badania rok 1992. *Informator Archeologiczny*, 44–45.
- Kołodziejski, A. (1998a). Wicina, st. 1, gm. Jasiień, woj. zielonogórskie, AZP 65-10/1. Badania rok 1993. *Informator Archeologiczny*, 48–49.
- Kołodziejski, A. (1998b). Wicina, st. 1, gm. Jasiień, woj. zielonogórskie AZP 65-10/1. Badania rok 1994. *Informator Archeologiczny*, 50.
- Kołodziejski, A. (2005). Wicina, st. 1, gm. Jasiień, woj. zielonogórskie, AZP 65-10/1. Badania rok 1996. *Informator Archeologiczny*, 145–146.
- Kołodziejski, A. (2009). Wicina, st. 1, gm. Jasiień, woj. zielonogórskie, AZP 65-10/1. Badania rok 1998. *Informator Archeologiczny*, 129–130.
- Kołodziejski, A., Marcinkian, A. (1969). Materiały z badań powierzchniowych prowadzonych wzdłuż rzeki Bobru w 1966 r. *Zielonogórskie Zeszyty Muzealne*, 1, 137–145.
- Kołodziejski, A., Marcinkian, A. (1972). Wicina, pow. Lubsko. Badania rok 1971. *Informator Archeologiczny*, 102–103.
- Kosińska, E. (1987). Nowa Cerekwia, gm. Kietrz, woj. opolskie. Badania rok 1986. *Informator Archeologiczny*, 51–52.
- Kosińska, E. (1988). Nowa Cerekwia, woj. Opolskie. *Silesia Antiqua*, 30, 209–212.
- Kostrzewski, J. (1935–1936). Osada bagienna w Biskupinie w pow. żnińskim. *Przegląd Archeologiczny*, 5(15–16, 2–3), 121–140.
- Kowalenko, W. (1938). *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.
- Kozieł, S. (1958/1959). Grodzisko kultury łużyckiej w miejscowości Zabrzeż pow. Nowy Sącz (Polska). *Acta Archaeologica Carpathica*, 1(1), 109–112.
- Krzyżañska, H. (1975). Sprawozdanie z badań na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Topoli Wielkiej, gmina Przygodzice, woj. Kalisz. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 26, 211–213.
- Kucharski, L. (1997). Boguszewo, st. 1, gm. Gruta, woj. toruńskie, AZP 31-47/1. Badania rok 1991. *Informator Archeologiczny*, 54–55.
- Kunawicz, E. (1979). Nowa Cerekwia, gm. Kietrz, woj. Opole. *Silesia Antiqua*, 21, 322–326.
- Kurnatowska, Z., Łosińska, A. (1981). Weryfikacja grodzisk wielkopolskich na półmetku. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 32, 25–62.
- Kurnatowska, Z., Łosińska, A. (1985). Sprawozdanie z weryfikacji grodzisk wielkopolskich w latach 1983–1984. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 34, 78.
- Lachowicz, F., Olczak, J., Siuchniński, K. (1977). *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na Pobrzeżu i Pojezierzu Wschodniopomorskim. Wybrane obszary próbne. Katalog*. Poznań: UAM.
- Lasak, I. (1995). Wyniki badań osady obronnej w Pudliszkach, woj. leszczyńskie (stan. 5). *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 36, 125–141.
- Leńczyk, G. (1957). Sprawozdanie z badań w r. 1955 na terenie grodziska w Poznachowicach Górnych, pow. Myślenice. *Sprawozdania Archeologiczne*, 4, 132–141.
- Lewczuk, J. (1993). Grodziska województwa zielonogórskiego – nowo odkryte i zweryfikowane pozytywnie w czasie akcji AZP, w latach 1980–1991. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 34, 475–479.
- Lewczuk, J. (1994). Datowanie metodą C14 a wyniki badań archeologicznych – na przykładzie dwóch grodzisk (łużyckiego i wczesnośredniowiecznego) z terenów województwa zielonogórskiego. *Światowit*, 39, 135–142.
- Liana, T., Piętka, T. (1958). Sprawozdanie z badań w 1957 r. osadnictwa łużyckiego w Biskupinie, pow. Żnin. *Wiadomości Archeologiczne*, 25(3), 202–211.

- Lodowski, J. (1969). Polanowice, pow. Lubsko. *Silesia Antiqua*, 9, 321–322.
- Lodowski, J. (1992). Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem Śląska (VI–X w.). W: Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce. Materiały z konferencji Poznań 14–16 grudnia 1987 roku* (s. 173–185). Poznań – Wrocław – Warszawa: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Łosiński, W. (1992). Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem na Pomorzu Zachodnim. W: Z. Kurnatowska, *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce. Materiały z konferencji Poznań 14–16 grudnia 1987 roku* (s. 23–49), Poznań – Wrocław – Warszawa: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Łosiński, W., Olczak, J., Siuchniński, K. (1971). *Źródła archeologiczne do studiów nad osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 4. Poznań: UAM.
- Macewicz, K. (1977). Głogówek-Wójtowice, gm. Głogówek, woj. opolskie. Badania rok 1976. *Informator Archeologiczny*, 55.
- Malinowski, T. (1954). Grodziska kultury łużyckiej w Wielkopolsce. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 5, 1–48.
- Malinowski, T. (1957). Sprawozdanie z badań archeologicznych w Słupcy, pow. Konin, w 1955 r. *Sprawozdania Archeologiczne*, 4, 66–78.
- Malinowski, T. (1957–1958). Osadnictwo kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaznej w Słupcy. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 8–9, 1–97.
- Malinowski, T. (1961). Badania archeologiczne grodziska kultury łużyckiej w Smuszewie, pow. Wągrowiec, w 1959 r. *Sprawozdania Archeologiczne*, 13, 57–71.
- Malinowski, T. (1971). Badania wykopaliskowe na grodzisku ludności kultury łużyckiej w Komorowie, pow. Szamotuły, w 1970 r. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 22, 211–213.
- Malinowski, T. (1972a). Badania wykopaliskowe na grodzisku ludności kultury łużyckiej w Komorowie, pow. Szamotuły, w 1971 r. *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 23, 213–215.
- Malinowski, T. (1972b). Komorowo, pow. Szamotuły Stanowisko 1. Badania rok 1971. *Informator Archeologiczny*, 85–86.
- Malinowski, T. (1973). Badania grodziska kultury łużyckiej w Komorowie, pow. Szamotuły, w latach 1970 i 1971. *Sprawozdania Archeologiczne*, 25, 83–100.
- Marszałek, J. (1993). Katalog grodzisk i zameczysk w Karpatach. Warszawa: Wydawnictwo Stanisław Kryciński.
- Mierzwiński, A. (1986). Kunice, woj. legnickie, Stanowisko 1. Badania rok 1985. *Informator Archeologiczny*, 66–67.
- Mierzwiński, A. (1987). Kunice, woj. legnickie, Stanowisko 1. Badania rok 1986. *Informator Archeologiczny*, 65.
- Mierzwiński, A., Kłosińska, E. (1989). Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1985 r. na osadzie obronnej ludności kultury łużyckiej w Kunicach, woj. Legnica. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 28, 31–33.
- Niesiołowska-Wędzka, A. (1974). Początki i rozwój grodów kultury łużyckiej. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład im. Ossolińskich.
- Niesiołowska-Wędzka, A. (1989). *Procesy urbanizacyjne w kulturze łużyckiej w świetle oddziaływań kultur południowych*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Olczak, J. (1984). Grodzisko kultury łużyckiej w Gałęzinowie, województwo śląskie. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne*, 14, 3–14.
- Olczak, J., Siuchniński, K. (1969). *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 3. Poznań: UAM.
- Olczak, J., Siuchniński, K. (1972). Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych grodzisk przeprowadzonych na terenie powiatu śląskiego. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne*, 2, 308–324.
- Ostoja-Zagórski, J. (1993). Sobiejuchy, gm. Żnin, woj. bydgoskie, St.1, AZP: 42-35/18. Badania 1989. *Informator Archeologiczny*, 39.

- Ostoja-Zagórska, J., Wawrzyński, A. (1982). Sobiejuchy, gm. Żnin, woj. bydgoskie, Stanowisko 1. Badania rok 1981. *Informator Archeologiczny*, 111–114.
- Pankiewicz, A. (2005). *Grodziszczce. Wczesnośredniowieczne grodzisko plemienne na Przedgórzu Sudeckim*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Piasecki, D. (1950). Geneza grodu biskupińskiego w świetle badań morfologicznych. W: J. Kostrzewski (red.), *III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938–1939 i 1946–1948* (s. 19–27). Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.
- Poleski, J. (2004). *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*. Kraków: Księgarnia Akademicka, Uniwersytet Jagielloński Instytut Archeologii.
- Poliński, D. (1997). Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Chełmży, woj. toruńskie (badania w 1995 roku). W: *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek)*. *Studia i materiały*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Poliński, D. (2002). Osadnictwo średniowieczne w Chełmży i najbliższej okolicy na podstawie najnowszych badań archeologicznych (1995–1997). W: W. Chudziak (red.), *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej*, t. 4. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Pudelko, E., Splitt, J.A., Ziąbka, L. (1990). *Spółczesności pradziejowe w Kaliskiem (od XV wieku p.n.e. do IV w. n.e.) w świetle najnowszych badań*. Kalisz: Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej.
- Puziuk, J. (2010). Konstrukcje obronne w grodach kultury łużyckiej. *Materiały Archeologiczne*, 38, 5–33.
- Rajewski, Z. (1950a). Budowle grodów kultury łużyckiej na półwyspie jeziora biskupińskiego w powiecie żnińskim. W: J. Kostrzewski (red.), *III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938–1939 i 1946–1948* (s. 239 – 285) Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.
- Rajewski, Z. (1950b). O metodach badań w Biskupinie. W: J. Kostrzewski (red.), *III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938–1939 i 1946–1948* (s. 11 – 18) Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.
- Rajewski, Z. (1950c). Sprawozdanie z organizacji prac w Biskupinie w pow. żnińskim w latach 1938–39 i 1946–48. W: J. Kostrzewski (red.), *III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938–1939 i 1946–1948* (s. 1 – 11) Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.
- Rajewski, Z. (1956). Tymczasowe sprawozdanie z wyników badań w Biskupinie w 1954 r. *Sprawozdania Archeologiczne*, 2, 22–25.
- Rajewski, Z. (1957a). Nieznane osiedle obronne kultury „łużyckiej” w miejsc. Sobiejuchy, powiat Żnin. *Wiadomości Archeologiczne*, 24(3), 250–252.
- Rajewski, Z. (1957b). Osadnictwo w czasach pierwotnych w Biskupinie i okolicy. *Wiadomości Archeologiczne*, 24(3), 165–188.
- Rajewski, Z. (1958). Osadnictwo ludności z kulturą „łużycką” we wczesnym okresie epoki żelaznej w Biskupinie i okolicy. *Archeologia Polski*, 2, 7–31.
- Rajewski, Z. (1959a). Sprawozdanie z badań terenowych w Biskupinie i okolicy w r. 1955. *Sprawozdania Archeologiczne*, 5, 71–78.
- Rajewski, Z. (1959b). Sprawozdanie z badań wstępnych nad osiedlami „łużyckimi” w Sobiejuchach, pow. Żnin. *Sprawozdania Archeologiczne*, 5, 127–132.
- Rajewski, Z. (1968). Biskupin, pow. Żnin. Badania rok 1967. *Informator Archeologiczny*, 99–100.
- Rajewski, Z. (1971). Biskupin, pow. Żnin, Stanowisko 4. Badania rok 1970. *Informator Archeologiczny*, 71.
- Romanowska-Grabowska, O. (1977). Izdebno, gm. Rogowo, woj. bydgoskie, Stanowisko 5. Badania rok 1976. *Informator Archeologiczny*, 84–86.
- Romanowska-Grabowska, O. (1979). Izdebno, gm. Rogowo, woj. bydgoskie, Stanowisko 5. Badania rok 1978. *Informator Archeologiczny*, 84–85.
- Romanowska-Grabowska, O. (1980). Izdebno, gm. Rogowo, woj. bydgoskie, Stanowisko 5. Badania rok 1979. *Informator Archeologiczny*, 84–85.
- Splitt, J. A. (1986). *Bieganin, gm. Raszków, woj. Kaliskie. Archeologiczne badania weryfikacyjne grodziska (stan. 1)*. Kalisz (maszynopis – WOSOZ Delegatura w Kaliszu).

- Stafiński, A. (1960). Najdawniejsze słowiańskie osiedla obronne w okolicach Szczecinka. *Materiały zachodnio-pomorskie*, 6, 209–240.
- Szafrąński, W. (1957a). Badania na grodzisku w Swobnicy, pow. Gryfino. *Materiały Zachodniopomorskie*, 3, 25–74.
- Szafrąński, W. (1957b). „Grodzisko” kultury łużyckiej w miejscowości Ostrowite Trzemeszeńskie, pow. Mogilno. *Wiadomości Archeologiczne*, 24(3), 252–255.
- Szafrąński, W. (1959). Badania na grodzisku w Myśliborzu na Pomorzu Zachodnim. *Materiały Zachodniopomorskie*, 5, 43–68.
- Szafrąński, W. (1960). Sprawozdanie z badań na grodzisku w Swobnicy, pow. Gryfino, na Pomorzu Zachodnim w 1957 r. *Sprawozdania Archeologiczne*, 10, 41–47.
- Szafrąński, W. (1961). Wyniki badań na grodzisku w Myśliborzu na Pomorzu Zachodnim. *Sprawozdania Archeologiczne*, 19–22.
- Szczurek, G., Różański A. (red.) (2013). *Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Grodzisku, gm. Pleszew, woj. wielkopolskie*. Poznań: Fundacja Ochrony Zabytków.
- Śmigieński, W. (1974). Świętne, pow. Konin, Stanowisko 1. Badania rok 1973. *Informator Archeologiczny*, 107–108.
- Śmigieński, W. (1977). Kolonia Tarnowa, gm. Pyzdry, woj. konińskie, Stanowisko 1. Badania rok 1976. *Informator Archeologiczny*, 88–89.
- Śmigieński, W. (1993). Grodziska ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce. W: *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata quae Franciskus Rożnowski redigendum curavit* (s. 347–357). Słupsk – Poznań: Sorus.
- Ważny, T. (2001). *Dendrochronologia obiektów zabytkowych w Polsce*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Ważny, T., Piotrowski, W., Zajączkowski W. (1994). Biskupin i dendrochronologia. *Żnińskie Zeszyty Historyczne. Kwartalnik poświęcony Pałukom*, 12, 4–14.
- Wiklak, H. (1966/1967). Próba chronologii „Wału św. Rocha” w Podzamczu, pow. Wieruszów. *Wiadomości Archeologiczne*, 32(1–2), 127–136.
- Wilke, G. (1968a). Charzykowie, st. 1, pow. Chojnice. Badania rok 1967. *Informator Archeologiczny*, 201–203.
- Wilke, G. (1968b). Charzykowie, st. 2, pow. Chojnice. Badania rok 1967. *Informator Archeologiczny*, 203–204.
- Wojciechowska, H. (1969). Pławniowice, pow. Gliwice Stanowisko 6. Badania 1968 rok. *Informator Archeologiczny*, 122–123.
- Wolska-Andersz, K. (1962). Nowe grodziska odkryte w powiecie grudziądzkim. *Wiadomości Archeologiczne*, 28(3), 285.
- Woźniak, Z. (1968). Przegląd ważniejszych wyników badań wykopaliskowych w Polsce w roku 1966. *Sprawozdania Archeologiczne*, 19, 436–444.
- Zielonka, B. (1955). Materiały z osiedla obronnego kultury łużyckiej w miejscowości Kamieniec, pow. Toruń. *Wiadomości Archeologiczne*, 22(2), 158–174.
- Żaki, A. (1957). Zespół osadniczy Poznachowice Górne, pow. Myślenice, w świetle badań wstępnych. *Sprawozdania Archeologiczne*, 4, 107–131.
- Żaki, A. (1959). Karpacka Ekspedycja Archeologiczna w latach 1951–1955. *Sprawozdania Archeologiczne*, 5, 193–212.
- Żaki, A. (1964). Nowoodkryte grodzisko w Kurowie, pow. Nowy Sącz. *Acta Archaeologica Carpathica*, 6, 41–46.
- Żaki, A. (1966). Badania archeologiczne w dorzeczu Dunajca w 1964 roku. *Sprawozdania Archeologiczne*, 18, 280–285.
- Żaki, A. (1972a). Mników, pow. Kraków. Badania rok 1971. *Informator Archeologiczny*, 198–199.
- Żaki, A. (1972b). Podzamcze, pow. Zawiercie. Badania rok 1971. *Informator Archeologiczny*, 211.
- Żurawski, T. (1950). Budowę kultury łużyckiej w Biskupinie. W: J. Kostrzewski (red.), *III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938–1939 i 1946–1948* (s. 286–370). Poznań: Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.

BASICS OF DATING LUSATIAN CULTURE DEFENSIVE SETTLEMENTS
IN THE POLISH LANDS

S u m m a r y

The article contains a detailed analysis of 116 verified Lusatian culture stronghold sites from Polish lands, more or less archaeologically surveyed and with published research results. 64 of these have been identified as the remains of defensive settlements, and on 52 sites traces of later early medieval fortified settlement have also been discovered. These were examined by surface, probing and excavation (in the case of 8 fortified settlements, the method of archaeological investigation used was not specified). Only some of them were covered by regular, long-term excavations, and most often they were limited to short-term probing, which included part of the maypole and the remains of the ramparts.

The chronology of most of the sites has not been determined using all known dating methods, but mostly on the basis of pottery analysis. The article discusses the state of research from the 2nd half of the 19th century to the present day. Then, as now, the most serious problem was the gradual destruction of defensive settlements of the Lusatian culture as a result of natural factors, but also due to parcelling out, intensification of field and forest cultivation, land reclamation and the use of the remains of fortified settlements as building materials. Thanks to archaeological research focused on the verification of fortified settlements and the verification of scientific views concerning them in particular regions of Poland, where the Lusatian culture developed inconsistently, which reflected the chronological diversity of the discovered settlements, the chronological framework of the described sites was extended from the 3rd Bronze Age to the early Late Bronze Age. Unfortunately, the chronology of specific regions was not verified and the focus was rather on the dating of individual fortified settlements. Over time, larger-scale research was abandoned for financial reasons.